

Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejilerini Yaratıcı Drama ile Anlamak *

Gökhan Karaosmanoğlu¹, Ömer Adıgüzel², Pınar Özdemir Şimşek³

Öz

Bu araştırmada lise öğrencilerinin çevrim içi ortamlarda karşılaştıkları siber zorbalığa karşı duyarlıklarını ve siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerini, siber zorbalık sürecinde kullandıkları baş etme stratejilerini ve öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak kullanılan yaratıcı drama yönteminin etkililiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. İç içe karma desen kullanılan araştırmada nicel veriler *Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği* ve *Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği* ile, nitel veriler katılımcı günlükleri, çevrim içi iletişim kayıtları ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Araştırma grubunu bir Anadolu Lisesi'ndeki 10. ve 11. sınıf öğrencileri (10 kız, 12 erkek öğrenci) oluşturmuştur. Elde edilen bulgular, geliştirilen *Drama Temelli Siber Zorbalık Eğitim Programının* öğrencilerin siber zorbalıkla başa çıkmalarında ve yeni baş etme stratejileri geliştirmelerinde, siber zorbalığa karşı daha duyarlı olmalarında, farklı rollere girerek gerçek yaşam becerileri oluşturmalarında etkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler

Siber zorbalık
Yaratıcı drama
Baş etme stratejileri

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 07.12.2020
Kabul Tarihi: 23.11.2021
Elektronik Yayın Tarihi: 19.01.2022

DOI: 10.15390/EB.2022.10368

Giriş

Günümüzde internet kullanıcılarının üçte birini oluşturan 18 yaşından küçük çocuklar aynı zamanda internete en çok bağlanan grup olma özelliğini taşımaktadır. Bilgiye kolay ve hızlı erişme, akademik destek sağlama, ev ödevlerine yardımcı olma, kaynaklara eşit ulaşma (Gross, 2004; Jackson vd., 2006; Valkenburg ve Peter, 2007) gibi pek çok olumlu özelliğe sahip olan çevrim içi ortamlar aynı zamanda sosyal medya, bilgisayar oyunu ya da teknoloji bağımlılığı, iletişimsizlik, topluma yabancılaşma gibi sorunları da beraberinde getirmektedir (Karlıer- Soydaş, 2011; Mitchell, Finkelhor ve Wolak, 2004; Shariff, 2009). Çevrim içi ortamlarda karşılaşılan ve akran zorbalığının farklı bir türü olarak görülen siber zorbalık ise günümüzde yaşanan en kapsamlı sorunlardan biri olarak görülmektedir. Ergenleri ve öğrenme süreçlerini olduğu kadar okul iklimini ve toplumun diğer dinamiklerini de olumsuz etkileyen akran zorbalığı, *Güç eşitliğinin olmadığı kişiler arasında, bilerek ve tekrarlayan biçimde gerçekleşen saldırganca davranışlar* olarak tanımlanabilir (Campbell, 2013; Collins, McAleavy ve Adamson, 2004; Olweus, 1995; Roland ve Munthe, 1989).

* Bu makale Gökhan Karaosmanoğlu'nun Ömer Adıgüzel ve Pınar Özdemir Şimşek danışmanlığında yürüttüğü "Drama, çatışma ve siber zorbalık: Ergenlerin siber zorbalığı ve çatışma çözme biçimlerini anlamaya yönelik bir çalışma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Türkiye, gkaraosmanoglu@gmail.com

² Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkiye, omeradiguzel@gmail.com

³ Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, pozsimssek@gmail.com

Lise öğrencilerinin çevrim içi ortamlarda maruz kaldığı ve baş etmeye çalıştığı, çeşitli araştırmacılar tarafından elektronik zorbalık, çevrim içi zorbalık, dijital zorbalık ya da internet zorbalığı olarak tanımlanabilen siber zorbalık 2000'li yıllardan itibaren araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır (Akbaba ve Şahin, 2017; Aktepe, 2013; Hoff ve Mitchell, 2009; Kowalski ve Limber, 2007; Myers, McCaw ve Hemphill, 2011; Shariff, 2008; Willard, 2007). Bir ya da birden fazla birey tarafından ve kasıtlı/sistemik bir biçimde gerçekleştirilen tekrarlı ve zarar verici davranışlardan oluşan siber zorbalık, zorbalık yapan (zorba) ve zorbalığa maruz kalan (mağdur) arasında genellikle güç dengesizliğinin ya da eşitsizliğinin bulunduğu düşmanca davranışlardır (Belsey, 2005; Hoff ve Mitchell, 2009; Kowalski ve Limber, 2007; Myers vd., 2011; Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Shariff, 2008). Okulda ya da okul çevresinde gerçekleşen akran zorbalığının yeni, farklı ve örtülü biçimi olan siber zorbalık sürecinde kişi ya da kişiler cep telefonlarını, interneti, sosyal medyayı, sohbet odalarını ya da e-postaları kullanarak akranlarına zarar verirler (Campbell, 2013; O'Connor, 2009; Willard, 2007).

Siber zorbalığa uğrayan ergenler bu süreci zarar görmeden ya da olumsuz etkilerle atlattıklarıdır. Ergenlerin farklı özelliklerine ve becerilerine bağlı olan baş etme süreci; yeni stratejiler belirlemeyi, maruz kalınan zorba davranışın etkilerini azaltmayı, olumlu tutum ya da davranışların öğrenilmesiyle siber zorbalıkla karşılaşma olasılığını ortadan kaldırmayı içermektedir (Aldwin, 2007; Campbell ve Akbulut, 2017; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Völlink, Bolman, Dehue ve Jacobs, 2013). Siber zorbalığa maruz kalan lise öğrencilerinin kullandıkları baş etme stratejilerini tepkisel (uzak durma, kabullenme, sosyal destek arayışı, mazeret üretme), önleyici (yüz yüze konuşma, güvenliği artırma, farkındalık) ve bir şey yapamama/çaresizlik olarak üçe ayıran Parris, Varjas, Meyers ve Cutts (2012) baş etme stratejilerinin siber zorbalıktan etkilenme ölçüsünü de belirlediğini ortaya koymuşlardır. Araştırmalara göre ergenler engelleme (bloke etme), silme, yanıt verme, ortamdan kaçma (uzaklaşma), aileden, yetişkinlerden ya da arkadaştan sosyal destek alma (Bardakçı, 2018; Bradbury, 2013; Campbell ve Akbulut, 2017; Kavuk Kalender, Keser ve Tugun, 2019; G. Özer, 2016), problem çözme, dikkat dağıtma (Bradbury, 2013; Compas, Malcarne ve Fondacaro, 1988; Hampel ve Petermann, 2005; Konishi ve Hymel, 2009) gibi baş etme stratejilerini daha sıklıkla kullanırken zorbalıkla karşılık verme (misilleme), adli yollara başvurma, öğretmene ya da okul müdürüne anlatma gibi stratejileri daha az tercih etmektedir (Bradbury, 2013; Hampel ve Petermann, 2005; G. Özer, 2016; Tenenbaum, Varjas, Meyers ve Parris, 2011). Patchin ve Hinduja (2015)'ya göre yaşanan durumu arkadaşlar, aile ve bir yetişkin ile paylaşma, siber zorbalık yapan kişiye vazgeçmesini söyleme ve çevrim içi ortamı terk etme de baş etme stratejisi olarak kullanılmaktadır.

Lise öğrencilerinin siber zorbalıkla baş etme stratejilerini öğrenmesi siber zorbalık vakalarının olumsuz etkilerini azaltabilir ya da önleyebilir. Öğrenciler, öğrendikleri yeni baş etme stratejileriyle konu uzmanlarından yardım alabilirler (Aydın, Horzum ve Ayas, 2017). Öğrencilerin problem çözme biçimlerine, yardım aldıkları kişilere, tutum ve davranışlarına bağlı olarak değişen baş etme stratejilerinin erken yaşlarda öğrenilmesi gerçek yaşam becerileri edinmeleri açısından önemlidir. Toplumsal ve bireysel değerlerin, inançların, farklı bakış açılarının etkili olduğu baş etme stratejisi belirleme sürecinde hangi çözümün uygulanacağı, hangi adımların atılacağı kimlerden yardım alınacağı karşılaşılan sorunla baş edilmesi açısından önemlidir. Ergenlerin siber zorbalığa maruz kaldıkları durumla baş etmeleri konusunda bilgilendirilecekleri, yeni baş etme stratejileri öğrenecekleri (Aydın vd., 2017; Özada ve Duyan, 2018), siber zorbalığın nedenlerini ve etkilerini, zorbalık yapan, zorbalığa maruz kalan ve izleyici gibi rolleri deneyimleyebilecekleri uygun ortamların oluşturulması gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında lise öğrencilerine kurgusal bir süreçte, güvenli bir alan oluşturan yaratıcı dramın siber zorbalığın derinlemesine ele alınmasında, ergenlere ve ilişkilerine etkilerinin tespit edilmesinde, yeni baş etme stratejileri belirlenebilmesinde çeşitli olanaklar sağlayacağı söylenebilir.

Yaratıcı Drama ve Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri

Adıgüzel (2019, s. 45) yaratıcı dramayı, "Bir grupla ve grup üyelerinin yaşantılarından yola çıkarak; bir amacın, düşüncenin, doğaçlama, rol oynama (rol alma) vd. tekniklerden yararlanarak canlandırılmasıdır," biçiminde tanımlamaktadır. Oyunun genel özelliklerinden yararlanan yaratıcı drama, "kendiliğindenlik (spontanite)", "şimdi ve burada ilkesi", "-miş gibi yapma" özelliklerine sahiptir. Sahip olduğu tüm bu olanaklarla öğrencilerin duyularını ve duygularını tanımalarına,

kendilerini etkili bir biçimde ifade etmelerine, yeni çatışma çözme biçimleri ve baş etme stratejileri geliştirmelerine katkı sağlayan yaratıcı drama, öğrencilere çeşitli canlandırmalar yapmaları için güvenli ve özgür bir alan oluşturarak yaşantıya dayalı bir öğrenme deneyimi sunmaktadır (Adıgüzel, 2019; Burton, 2010; Karaosmanoğlu, 2019). Öğrenciler dramatik bir kurgu içerisinde bir konuya yönelik rol kişilerini, yaşanan sorunları, sorunların yaşandığı mekânı ya da zamanı keşfederler. Sözü edilen unsurlar dramatik bir bağlam içinde ele alınsa da öğrencilerin gerçek yaşam deneyimlerinden yola çıkılarak tasarlanır.

Araştırmalar akran zorbalığı ve siber zorbalık konularında drama ve tiyatroya dayalı yöntemlerin az sayıda da olsa işe koşulduğunu, kullanılan canlandırma temelli yöntem ve tekniklerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin bu süreçlerde akran zorbalığına ilişkin kavramları öğrendikleri, zorbalığın türleri ve hangi ortamlarda gerçekleştiği ile ilgili kapsamlı bilgiler edindikleri, zorba, mağdur, izleyici gibi farklı rollerdeki tutumları, davranışları ve farklı bakış açılarını deneyimledikleri görülmektedir. Araştırmalar aynı zamanda drama temelli uygulamaların öğrencilerin tutumlarının ve davranışlarının değişiminde önemli bir role sahip olduğunu, farklı toplumsal rollerin deneyimlenmesiyle empati, hoşgörü, farklılıklara saygı ve problem çözme gibi becerilerin kazanılmasında drama yöntem ve tekniklerinin etkili olduğunu göstermektedir (Burton, 2010; Fleming, 1998; Karaosmanoğlu, 2019). Yapılan araştırmalarda yaratıcı drama, süreçsel drama, forum tiyatrosu, ezilenlerin tiyatrosu, playback tiyatro gibi yöntemlerin kullanıldığı, rol oynama, doğaçlama, forum tekniği, donuk imge, sıcak sandalye, bölünmüş ekran gibi canlandırma odaklı etkinliklerin/tekniklerin zorbalık, siber zorbalık, okul içi sosyal ilişkiler, çatışma çözme, akran arabuluculuğu gibi konularda kullanıldığı ve olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir (Baştak ve Altınova, 2015; Burton, 2013; Burton ve O'Toole, 2009; Karaosmanoğlu, 2019; Mavroudis ve Bournelli, 2016; O'Toole, Burton ve Plunkett, 2005; H. Özer, 2016; Ross ve Nelson, 2014; Shiakou ve Piki, 2018; Sticks & Stones, t.y.; White, Foody ve O'Higgins Norman, 2019).

Yaratıcı drama yöntem ve teknikleriyle tasarlanan araştırmanın lise öğrencilerinin siber zorbalık sorunu üzerine derinlemesine düşünmelerine olanak sağlayacağı, siber zorbalık yapan ya da siber zorbalığa maruz kalan öğrencilere kendilerini özgür ve güvende hissedecekleri, farklı bakış açılarını gözlemleyecekleri bir düşünme alanı sunacağı düşünülmektedir. Dramanın sahip olduğu dramatik kurgu ile öğrencilerin role girmelerine, siber zorbalığa yönelik çeşitli durumları doğaçlamalarına, karşılaştıkları sorunlara çeşitli çözümler bulmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın siber zorbalık konusunda yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağı, lise öğrencilerinin karşılaştıkları siber zorbalığa ilişkin sorunları çözmelerine ve yeni baş etme stratejileri edinmeleri konusunda etkili olacağı öngörülmektedir.

Amaç

Bu araştırmada lise öğrencilerinin siber zorbalığa duyarlık ve siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerini, siber zorbalık sürecinde kullandıkları baş etme stratejilerini belirlemek, öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak kullanılan yaratıcı drama yönteminin etkililiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Siber zorbalığa maruz kalan lise öğrencilerinin kullandıkları baş etme stratejileri nelerdir?
2. Drama Temelli Siber Zorbalık Eğitim Programının (DTSZEP) lise öğrencilerinin siber zorbalığa duyarlık ve siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerine etkisi nedir?
3. Öğrencilerin drama yöntem ve teknikleriyle tasarlanan DTSZEP hakkındaki görüşleri nelerdir?

Önem

Günümüzde pek çok lise öğrencisi siber zorbalık sorunu ile baş etmeye çalışmaktadır: Her geçen gün çevrim içi ortamda daha sık karşılaşılan siber zorbalık sorunu lise öğrencilerinin daha bilinçli hareket etmelerini, siber zorbalık konusunda bilgi sahibi olmalarını, bu soruna yönelik tutum ve davranışlarını gözden geçirmelerini gerektirmektedir. Lise öğrencilerinin siber zorbalık sürecindeki rolleri, zorbaca davranışları, zorbalığa maruz kalınan ortamları ve uygulanacak çözümleri öğrenmeleri siber zorbalıkla karşılaştıklarında ya da çevrelerindeki bir kişi bu soruna maruz kaldığında daha kolay baş etmelerini, maruz kalan kişiye destek olmalarını sağlayabilecektir. Lise öğrencileri aynı zamanda öğrendikleri baş etme stratejilerini ya da çözümleri günlük yaşamlarında uygulama fırsatı bulabileceklerdir. Bu bağlamda siber zorbalık konusunda farkındalığın daha etkin gerçekleşmesi

amacıyla yapılacak çalışmaların yalnızca bilişsel bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda öğrenciler tarafından kurgusal bir süreçte ve güvenli bir ortamda zorbalık yapan, zorbalığa maruz kalan ve izleyicilerin rollerine girilerek deneyimlenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Siber zorbalığa yönelik olarak yaşantıya dayalı tasarlanan araştırma süreci öğrencilerin dramatik bir kurgu içinde ve role girerek ilgili durumları canlandırmalarını sağlamış, yalnızca zorba, mağdur ve izleyici gibi rolleri değil aynı zamanda siber zorbalık sürecine etkiye bulunabilecek ebeveynler, öğretmenler, arkadaş çevresi gibi kişilerin tutum ve davranışlarını, farklı bakış açılarını gözlemlemeleri için önemli bir fırsat olmuştur. Yaratıcı dramının bu noktada öğrencilerin gerçek yaşama hazırlandıkları, siber zorbalık sorunu üzerine derinlemesine düşündükleri güvenli bir alan olduğu söylenebilir. Bu noktada araştırmanın bir sanat eğitimi biçimi olan yaratıcı drama ile kurgulanmasının öğrencilerin siber zorbalık konusunda edinecekleri bilgi, tutum ve davranışları gerçek yaşama transfer etmelerine de olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin tutum ve davranışlarının belirlenmesi, baş etme stratejileri konusunda görüşlerinin derinlemesine ele alınması amacıyla nicel ve nitel verilerin sıralı bir biçimde elde edildiği iç içe karma yöntem tercih edilmiştir. Nitel ve nicel verilerin birleşik ya da sıralı olarak kullanıldığı bu desende araştırmacı deneysel bir süreç gibi nicel bir süreçle nitel bir aşamayı birleştirebilir (Creswell, 2017; Creswell ve Plano Clark, 2011). Nitel ve nicel aşamaların birbiri ile ilişkilendirilmesini ifade eden ve farklı aşamalarda gerçekleştirilebilen “birleştirme”, araştırmacılar tarafından “yorumlama” aşamasında yapılmış, verilerden elde edilen bulgular birlikte yorumlanmıştır. Araştırmada kullanılan drama yöntem ve tekniklerinin öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin duyarlık ve siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerine etkisi incelenmiş, siber zorbalıkla ilgili drama sürecinde kazanılan deneyimler, drama yöntem ve tekniklerinin bu deneyimlere etkisi ve drama sürecinin öğrencilerin siber zorbalık ile baş etme stratejileri geliştirmeleri üzerine etkisi derinlemesine araştırılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu belirlemek amacıyla İstanbul ili sınırları içinde bir Anadolu Lisesi’ndeki 419 öğrenciye *Siber Zorbalık ve Mağduriyet Ölçeği* uygulanmış, betimsel analizler sonucunda 10. ve 11. sınıf öğrencilerinin Siber Zorbalık Toplam Puanı (SZTP) ve Siber Mağduriyet Toplam Puanlarının (SMTP) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Drama uygulamalarına katılacak öğrenciler belirlenirken toplam puanlar dikkate alınmış, puanları yüksek olan 57 öğrenciyle birebir görüşmeler yapılarak çalışmanın amacı ve içeriği öğrencilere anlatılmıştır. Görüşme yapılan öğrencilerin uzun süre cep telefonu ve internet kullandıkları, çevrim içi ortamlardan kaynaklanan sorunlar yaşadıkları, siber zorbalık ve mağduriyet konusunda deneyimlerinin olduğu ancak siber zorbalık konusunda bilgilerinin olmadığı görülmüştür. Uygulamaya katılım konusunda onamı alınan 22 öğrenci (10 kız, 12 erkek öğrenci) ile araştırma grubunun belirlenmesinin ardından öğrencilerle tanıma-tanışma, iletişim-etkileşim, uyum ve güven başlıklarını içeren drama etkinlikleri uygulanmıştır. Bu süreçte drama yaşantısı bulunmayan öğrencilerin deneyim kazanmaları amacıyla çeşitli oyun ve etkinlikler gerçekleştirilmiş, doğaçlamaya ve rol oynamaya dayalı çalışmalar yapılmıştır.

Verilerin Toplanması

Lise öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Tanrıku, Kınay ve Arıçak (2013) tarafından geliştirilen *Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği* kullanılmıştır. 3’lü likert tipi derecelendirme ile yanıtlanan ölçek, 15 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasına 663 lise öğrencisi katılmış, geçerliğinin sınanması amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçeğin, varyansın %46,65’ini açıklayan tek yapıdan oluştuğu belirlenmiştir. İç tutarlılık katsayılarının .83 ile .90, iki yarı test- güvenilirlik katsayılarının ise .75 ile .84 arasında olduğu belirlenen ölçeğin madde-toplam korelasyon katsayılarının .42 ile .63 arasında olduğu ve %27’lik alt-üst grupların ortalamaları arasındaki tüm farkların anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ölçeğin, ergenlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin ölçülmesinde geçerli ve güvenilir bir araç olduğu belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Peker, Özhan ve Eroğlu (2015) tarafından geliştirilen *Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği* kullanılmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışması 318 öğrenci ile yapılan ölçeğin 4 alt boyutta (Sosyal Destek Arama, Yardım Arama, Mücadele Etme ve Çevrim İçi Güvenlik) toplanan 17 maddeden oluştuğu, ölçüte bağlı geçerlik açısından Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği ile ilişkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Güvenirlğe ilişkin bulgular Cronbach Alpha iç tutarlık katsayılarının ölçeğin alt boyutları için .70-.86 arasında değiştiği, iki yarı test güvenirlği katsayılarının ölçeğin alt boyutları için .66-.86 arasında olduğu; test-tekrar test güvenirlık katsayıları ölçek alt boyutları için .68-.83 arasında olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada nitel veriler; görüşmeler, katılımcı günlükleri ve çevrim içi iletişim grubu oluşturularak elde edilmiştir. Öğrencilerin siber zorbalık sürecinde kullandıkları baş etme stratejilerine, uygulanan DTSZEP'na ve uygulama süreciyle ilgili düşüncelerine odaklanılan *görüşmeleri* gerçekleştirmek amacıyla bir görüşme formu hazırlanmış, uzman görüşü alınmış ve uzmanların geri bildirimlerine göre görüşme formuna son hali verilmiştir. *Katılımcı günlükleri*, öğrencilerin siber zorbalık sürecine ilişkin öğrendikleri bilgileri, baş etme stratejilerini, yaratıcı drama yönteminin etkisini ortaya koymayı amaçlayan sorulara verdikleri yanıtlardan oluşmuştur. Öğrenciler, her oturum sonunda günlük sorularını yanıtlamışlardır. Araştırma süresince öğrencilerle iletişim kurmak, araştırmanın amacı, ele alınan konular ve programın kazanımlarına yönelik sorular sormak amacıyla öğrencilerin ve ebeveynlerin onamı alınarak *çevrim içi iletişim grubu (Whatsapp grubu)* oluşturulmuş, her oturum sonunda ele alınan konu ile ilgili sorular grupta paylaşılmıştır. Yanıtlar ve öğrenci görüşlerini içeren ifadeler araştırma sonunda bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada nicel verilerin analizinde öntest ve sontest puanlarının karşılaştırılması, DTSZEP'nun etkililiğinin ortaya konması amacıyla parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Elde edilen nitel veriler; kavramları ve ilişkileri keşfetmeyi, verileri açıklamayı amaçlayan içerik analizi tekniği ile tek seferde analiz edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2013) ve Creswell (2017)'in temel aldığı veri analizi süreci adımları izlenmiş, verilerin toplanmasına eş zamanlı olarak veriler okunarak ve dökümü sağlanarak analize hazırlanmış, veri toplama süreci ile birlikte analiz süreci de başlamıştır. Görüşme metinlerinden elde edilen veriler kodlanmış; kodlar, kategoriler ve temalar altında toplanarak raporlanmıştır. Öğrencilerin görüşlerini içeren görüşmeler, katılımcı günlükleri ve çevrim içi iletişim grubu kayıtları ile elde edilen veriler araştırma sonunda Maxqda nitel analiz programında bir arada analiz edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlık

Araştırmada geçerlik ve güvenirlğin sağlanması amacıyla veri toplama araçları, araştırma deseni ve analiz süreci tarafsız bir biçimde ele alınmış ve raporlanmıştır. Nitel ve nicel perspektifle hareket edilen araştırmada geçerlik ve güvenirlğin sağlanması, dış tehdit olarak görülebilecek örneklem etkisinin en aza indirilmesi amacıyla örneklem, amaçlı örnekleme biçimlerinden ölçüt örnekleme temel alınarak büyük bir titizlikle belirlenmiş, bu süreçte nicel veri toplama araçlarıyla siber zorbalık ve mağduriyet deneyimleri belirlenen grubun içinden en yüksek puanlara sahip öğrencilerle birebir görüşmeler yapılarak araştırma grubu son halini almıştır. Araştırma bulgularının kendi içinde tutarlı ve anlamlı olması amacıyla nicel ve nitel veri toplama araçları kullanılmış, toplanan veriler nitel ve nicel analiz programlarında analiz edilmiş, bulgular birlikte sunulmuştur. Veri toplama süreciyle birlikte eş zamanlı olarak nitel veriler bilgisayar ortamına aktarılmış; temalar, kategoriler belirlenerek araştırmanın amacına uygun olarak nitel veri analizi süreci gerçekleştirilmiştir.

Ele alınan konunun tarafsız bir biçimde gözlemlenmesi amacıyla araştırmanın hazırlık ve uygulama aşamalarında okul psikolojik danışmanının görüş ve önerileri alınmış, öğrenciler için tehdit oluşturabilecek ifadeler, kavramlar ve içerikler psikolojik danışmanın önerileri doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Elde edilen verilerin doğrulanması amacıyla öğrencilerin bulgulara ilişkin görüşleri ve psikolojik danışmanın okul ortamlarında gerçekleşen siber zorbalık durumlarına ilişkin önerileri alınmış, araştırma öncesinde ve sırasında uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Araştırmada,

araştırmacı ve katılımcılar tarafından tanımlanan bulguların doğruluğunu belirlemek, elde edilen nitel verilerin geçerliğini sağlamak amacıyla aşağıdaki adımlar uygulanmıştır (Creswell, 2017):

- Veri toplama araçlarının çeşitlendirilmesi: Öğrencilerle görüşmeler yapılmış, öğrencilerin sürece ilişkin günlük tutmaları sağlanmış ve çevrim içi iletişim grubunda sorulan sorulara verdikleri yanıtlar veri olarak çalışmaya dahil edilmiştir.
- Öğrencilerin bulgulara ve yorumlara ilişkin görüşlerinin alınması: Öğrencilerle yapılan görüşmelerden ve çevrim içi iletişim grubundaki paylaşımlardan elde edilen bulgular öğrencilerle paylaşılmış ve görüşleri alınmıştır.
- Uzman görüşü alınması: Araştırma sürecinde görüşme soruları, siber zorbalığa ilişkin hazırlanan drama oturumları gibi farklı konularda alan uzmanlarının görüşleri alınmıştır.
- Ses kaydı/görüntü kaydı alınması: Görüşmeler ve yaratıcı drama oturumları sırasında katılımcıların ve ebeveynlerinin onamı alınarak ses ve görüntü kaydı alınmıştır.

Drama Temelli Siber Zorbalık Eğitim Programı (DTSZEP)

DTSZEP'nin geliştirilmesi sürecinde alanyazın taraması yapılarak siber zorbalık ve türleri, gerçekleşen ortamlar ve baş etme stratejileri belirlenmiş, çevrim içi ortamlarda yaşanan sorunların belirlenmesi amacıyla lise öğrencileriyle görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen ifadeler öğrencilerin teknolojiyi, interneti, sosyal medyayı ve çevrim içi oyunları kullanırken birtakım sorunlarla karşılaştıklarını; bu sorunları bazen çözdüklerini, bazen de çözüm aşamasında etkisiz kaldıklarını göstermiştir. Öğrenciler yaşadıkları sorunları çözmeye çalıştıklarını ya da sorunun kendiliğinden çözülmesini beklediklerini ifade etmişlerdir. Alanyazın taraması ve öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler ışığında drama oturumlarının konu başlıkları ve kazanımları belirlenerek programın içerikleri tasarlanmıştır. Program, araştırmanın amacı ve öğrencilerde gerçekleşecek tutum ve davranış değişiklikleri göz önünde bulundurularak 21 saatlik yedi drama oturumu tasarlanmış ve uzman görüşüne sunulmuş program son hali verilmiştir.

Programın tasarlanması sırasında yaratıcı drama yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Hazırlık-ısınma, canlandırma ve değerlendirme aşamalarından oluşan drama oturumlarında araştırmanın amacına ve kazanımlara hizmet edecek biçimde etkinlikler, oyunlar ve canlandırma içerikleri hazırlanmıştır. Hazırlık-ısınma aşamasında öğrencilerin konuya ilişkin bilgileri öğrenecekleri, kavramlara temas edecekleri ya da ele alınan konuyla ilgili bir durumu fark edecekleri devinime dayalı etkinlikler uygulanmıştır. Öğrenciler hazırlık-ısınma aşamasında siber zorbalık sürecindeki rolleri, ortamları, etkileri ya da teknolojik araçları ele alan oyunlar oynamışlar, farklı etkinliklere katılım sağlamışlardır. Hazırlık-ısınma aşamasında ele alınan oyunların siber zorbalığa uygun biçimde dönüştürülmesine özen gösterilmiştir. Söz gelimi "Davul, zurna 1-2-3" oyunu "Zorba 1-2-3" biçiminde oynanmış ve oyun içindeki formlar ve roller siber zorbalık sürecine uygun hale getirilmiştir. Öğrencilerin verilen durumlara uygun rollere girdikleri, kendilerini rol içinde farklı drama teknikleriyle ifade ettikleri canlandırma aşamasında doğaçlama, rol oynama, donuk imge, duvardaki rol, tablo düzenleme, bölünmüş ekran, toplantı gibi teknikler kullanılmıştır. Öğrencilerin farklı bakış açılarını gözlemledikleri, siber zorbalık konusunda tutum ve davranışlarını gözden geçirdikleri canlandırma sürecine siber zorbalık konusundaki yaşantıları yön vermiştir. Öğrencilerin drama sürecinde neler öğrendiklerinin ortaya konulduğu değerlendirme aşamasında günlük yazma, gazete sayfası tasarlama, afiş ve poster tasarlama gibi etkinliklerin yanında canlandırma odaklı rol içinde yazma, fragman, tablo düzenleme gibi drama teknikleri de kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada ulaşılan temalar, kategoriler, katılımcı ifadelerine ilişkin frekans sayıları ve yüzdeler tablolar halinde sunulmuştur. Tema ve kategorilerde öğrencilerin öz değerlendirmelerine, drama uygulamasının, öğrencilerin siber zorbalık sürecindeki rollere bakışlarına, baş etme stratejilerinde neden olduğu değişimlere ve DTSZEP'na ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Katılımcıların görüşmelerdeki, çevrim içi iletişim grubundaki (WhatsApp) ve günlüklerdeki sorulara verdikleri yanıtlara ilişkin ifadeleri alıntılanmış ve ilgili yorumlarla desteklenmeye çalışılmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmada birinci alt problem *Siber zorbalığa maruz kalan lise öğrencilerinin kullandıkları baş etme stratejileri nelerdir?* biçiminde belirlenmiştir. Öğrencilerin probleme ilişkin görüşlerinden oluşan kategorilerin bulunduğu tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Öğrencilerin siber zorbalıkla baş etme stratejilerine ilişkin bulgular

	F	%
Siber zorba ile iletişim kurma	58	27,36
Siber zorba ile iletişimi kesme	41	19,34
Yardım alma	41	19,34
Siber zorbalık yaparak karşılık verme	22	10,38
Paylaşmanın, yardım almanın süreci kolaylaştırıldığına inanma	17	8,02
Görmezden gelme, umursamama, cevap vermeme	13	6,13
Siber zorba hakkında bilgi toplama	11	5,19
İçeriği yayarak siber zorbayı teşhir etme	8	3,77
Kendini avutma	1	0,47
Toplam	212	100,00

Araştırma süresince siber zorbalığa uğrayan öğrencilerin farklı baş etme stratejileri kullandıkları görülmüştür. Uygulanan baş etme stratejisinin *kişilik özelliklerine, zorbaca davranışın etki düzeyine, aileyle ve diğer kişilerle iletişime, okuldaki kişilerin (öğretmen, idareciler ve diğer çalışanlar) tutum ve davranışlarına, arkadaş grubunun özelliklerine* göre değiştiği görülmüştür. Öğrencilerin, güç dengesinin eşit olduğu durumlarda zorbalık yapan kişiyle iletişim kurdukları, zorbanın daha güçlü olduğu durumlarda iletişimi kestikleri, ciddi, karmaşık ya da sorunu tek başlarına çözemedikleri durumlarda yardım almayı tercih ettikleri görülmüştür. Yardım alma sürecinde yetişkinlerle iletişimin önemli olduğu, durumun paylaşıldığı ya da yardım alındığı durumlarda hem zorbaca davranışın etkisinin azaldığı hem de sürecin daha kısa sürdüğü gözlemlenmiştir.

Siber zorba ile iletişim kurma (Güç dengesi daha eşit)

Siber zorbalığa maruz kalan bazı öğrencilerin, güç dengesinin eşit olduğu durumlarda *siber zorbalık yapan kişiyle iletişim kurarak* söz konusu durumla baş etmeye çalıştıkları görülmüştür. Güç açısından daha dengeli bu durumlarda *empati kurma, zorbaca davranışın nedenlerini öğrenme, zorbayı sakinleştirme ya da vazgeçirme, haklılığını kanıtlama* gibi baş etme stratejileri tercih edilmiştir. K11, zorbalık yapan kişi sakince dinleyecekse zorbaca davranışın nedenini sorup öğrenebileceğini ve aynı kabalıkta davranmayacağını, K9 ise kendisine zorbalık yapan kişinin okuldan bir arkadaşı olduğunu ve konuşarak kendisini bu davranıştan vazgeçirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Engelleme ya da görmezden gelme yerine *siber zorbalık yapan kişiyle konuşmanın* daha anlamlı olduğunu ve zorbayı bilinçlendirmek gerektiğini düşünen K5, karşısındaki kişiye, siber zorbalık yaptığını söyleyerek yaptığı davranışın farkına varmasını sağlamak zorunda hissettiğini ifade etmiştir. Siber zorbalığa uğrayan bazı öğrencilerin yanıtları mevcut sorunu iletişim kurarak çözmekten yana olmuştur. İletişim kurma biçimleri hem kendilerini koruma refleksi hem de zorbaca davranışı sonlandırma girişimi olarak değerlendirilebilir. Öğrenciler iletişim kurarken zorbalık yapan kişinin bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Çeşitli şekillerde; engellemek ya da görmezden gelmek hiç hoş bir şey değil, bunu ben de yapmam ama onunla konuşarak olabilir. Zorbayı bilinçlendirmek; bunun farkında olup olmadığını ona söylemek zorunda olduğumu düşünüyorum. Zorbalık yaptığının farkında olmayabilir. En azından onu uyarmak zorundayım (K5, E, 17).

Bir arkadaşımın DM yoluyla küfür içerikli video paylaşımı aldım. Şaka babında da olsa bunun çok yanlış olduğunu söyledim kendisine. Bunu yapmaması gerektiğini ve arkadaşlarının da hoşuna gitmeyeceğini, zorbayken mağdur durumuna dönüşebileceğini söyledim. Kendisini bilgilendirdim. Farkında olmadığını söyledi bana (K9, E, 17).

Eğer çok sakinse beni dinleyebilecekse sürekli hakaret etmiyorsa bunun nedenini sorarım. "Neden böyle bir şey yapıyorsun?" derim. Onunla öncelikle konuşmaya çalışırım, iyilikle yaklaşırım (K11, K, 16).

Siber zorbalık sürecine zorbalık yapan kişinin tarafından da bakılması gerektiğini düşünen öğrencilerin karşılarındaki kişiyle duygudaşlık kurdukları görülmüştür. K16, zorbaca davranışın, kas gücü zayıf olan kişilerin, mağdurların ders başarısını, yakışıklılığını (güzelliğini) kıskanmasından ya da bir gruptan dışlanmaktan kaynaklandığını, bu kişilerin bir anlamda "intikam aldığını" ifade etmiştir. K21 ise, zorbalık yapan kişilerin çeşitli problemler yaşadıklarını ancak siber zorbalığın insanlar üzerindeki etkisinin büyük olduğunu dile getirmiştir. Zorbalık yapan kişiyi konuşarak ikna etmeye, vazgeçirmeye çalıştıklarını ifade eden öğrenciler, bu durumun kişinin tutum ve davranışlarına bağlı olduğunu, zorbaca davranışın nedenini öğrenmenin ve bir başkasına yapılmamasının kendileri için önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu aşamada zorbaca davranışla baş etme sürecinin, zorbalık yapan kişiyi kuşatacak biçimde olduğu; sorunu anlamaya, anlamlandırmaya çalışan öğrencilerin aynı zamanda karşı tarafın ihtiyaçlarını gözeterek sorunu çözmeye çalıştıkları görülmüştür.

Zorbalığa sadece mağdur bakımından değil zorba bakımından da bakmak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü "Zorba neden bunu yapmış olabilir? Acaba gerçek hayatta mağdur olduğundan zorbalık yapıyor olabilir mi? Siber ortamdaki zorba belki de kas gücü açısından zayıf olduğu için mi siber ortamdan saldırıyor?" diye düşünebiliriz. Bazı durumlarda, özellikle gençlerde kıskançlıkla ilişkilendirilebilir. İlla ilişki bakımından değil, mesela bir insanın ders başarısını kıskanmış olabilir, güzelliğini, yakışıklılığını kıskanmış olabilir. Belki arkadaş çevresini kıskanmış olabilir. Ya da bir gruptan dışlanmış ve bu dışlanmışlığı engellemek için kendisini gruptan atan kişiye yönelik bir zorbalık yapıyor olabilir (K16, K, 16).

Hangi psikoloji içinde bu şekilde davrandıklarını az çok anladım. Yaptıkları şeyin aslında normal olmadığını ve onların da zaten problemler yaşadıkları için bu şekilde davrandıklarının da farkına vardım (K21, K, 17).

Siber zorba ile iletişimi kesme (Siber zorba daha güçlü)

Siber zorbalığa uğrayan ergenlerin baş etme stratejilerinden biri de iletişimi kesmedir. Zorbalık yapan kişiden uzaklaştıkları, kurtulmaya çalıştıkları bu durumlarda öğrencilerin özgürlüklerinin kısıtlandığı, internetten ve sosyal medya araçlarından mahrum kaldıkları, sorundan uzak durmayı tercih ettikleri görülmüştür. *Telefon, sosyal medya hesabı ya da iletişim gruplarında kişiyi engelleme, arkadaş listesinden çıkarma, yanıt vermeme, olayı kapatmaya çalışma, sosyal medya ya da internet kullanmama, e-posta hesabını kapatma, farklı bir isimle hesap açma, hesabı gizleme, paylaşılan metin, resim, fotoğraf, video vb. içerikleri silme ya da değiştirme* bu süreçte kullanılan temel baş etme stratejileridir. Öğrencilerden K17, zorbalık yapan kişiyle arasına bir duvar örmek ve kendisine ulaşmasını engellemek amacıyla ilk iş olarak kişiyi engellediğini söylerken K8, bir virüse benzettiği siber zorbalıktan kurtulmanın, farklı isimlerle ya da anonim hesaplarla zorbalık yapan kişiyi bulmanın oldukça zor olduğunu, bu durumlarla baş etmek amacıyla hesabını gizlediğini, tanımadığı kişilerin isteklerini kabul etmediğini ya da onları engellediğini söylemiştir.

Bu virüsten kurtulmak bence çok zor. Sürekli gizli bir hesaptan yapılan bir şey zaten. O kişiyi bulamayabiliriz. Herkesi durdurmak bence biraz imkânsız. Baş etmek için hesabı gizleyebiliriz,

tanımadığımız kişilerin isteklerini kabul etmeyebiliriz ya da onları engelleyebiliriz. Kendimizi rahatsız eden biri varsa onu engelleyebiliriz (K8, K, 16).

Ben önceden zorbalık yapılıncaya direk hesabı engelliyordum. Aslında önce arkadaşlarla paylaşım sonrasında hesabı engelliyorum. Bana ulaşmasını engelliyorum. Aslında bir duvar örüyorum engelleyerek kendime, hesabıma mesaj atmasını diye (K17, K, 16).

K20 arkadaş listesinden çıkarma ya da engelleme yöntemlerinin kullanılabileceğini ancak bu durumun çözüm olmadığını, zorbalık yapan kişinin her zaman amacına ulaştığını dile getirmiştir. Oldukça umutsuz olan K20'ye benzer biçimde K8 de siber zorbalığa uğrayan bir arkadaşının artık sosyal medya kullanmadığını, kullanmak istediğinde sahte hesap açarak soruna çözüm bulunduğunu ifade etmiştir. K8'in siber zorbalıkla baş etmek için sosyal medya ve internet kullanma özgürlüğünden vazgeçen arkadaşı için söylediği oldukça çarpıcıdır. K8'e göre herkesle her şeyi paylaşmadan hesap açmak daha güvenli bir yol olarak görünmektedir.

27.03.2018 20:17: Süreç belli. Birisini rahatsız edersin bir şekilde ve o kişi tarafından engellenirsin veya arkadaş listesinden çıkartılırsın. Mağdur eden kişi de sınır tanımadığı için o kişiyi bu sefer başka hesap açarak rahatsız etmeye başlar (K20, E, 16, WhatsApp).

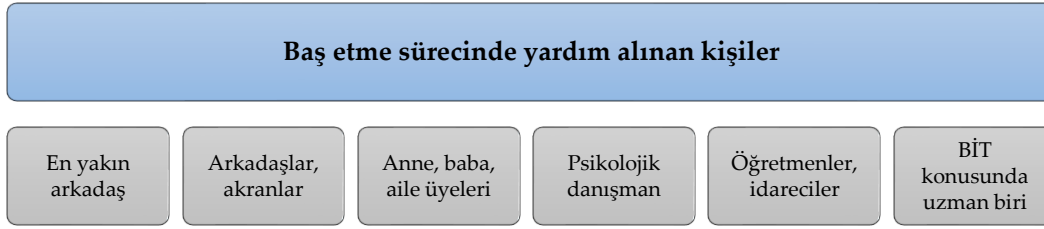
Siber zorbalıkta karşdakini zor durumda bıraktığın kadar sürekli bir şevkini kırma oluyor, internet, sosyal medya bu kadar yaygınken. O sürekli geri kaçmak istiyor. Böyle bir arkadaşım da var mesela. Çok önceden yaşamış ama hani rahatsız edilmiş ve o da takip edilmiş evine kadar. O da artık Instagram, sosyal medya kullanamıyor mesela. Sahte hesap açıp gündemi oradan takip etmeye çalışıyor. Yani, ya benim arkadaşımın yaptığı gibi sosyal medya hesaplarını kapatabiliriz. Ama bu devirde biraz zor olabilir Biraz özgürlüğünden vazgeçiyor burada. Ya da başka bir hesap açabilir ve hesabın ona ait olduğunu belli etmeyebilir. Galiba sosyal medyada herkesle her şeyi paylaşmadan hesap kurmak gerekiyor (K8, K, 16).

Bazı öğrenciler zorbaca davranışa yanıt vermediklerinde ya da önemsemediklerinde davranışın ortadan kalkacağını, bu kişilerin davranışlarından vazgeçeceklerini ya da zorbalığın daha kısa süreceğini düşünmektedir. Elde edilen bulgular zorbalık yapan kişinin asıl motivasyon aracının verilen tepkinin şiddeti olduğunu, tepkinin, zorbalığın süresini artırdığını ya da azalttığını ortaya koymaktadır. Zorbalık yapan kişiler ne kadar fazla yanıt alırsa, tepki görürse sürecin o kadar uzun sürdüğünü dile getiren K5'e göre yapılması gereken, zorbalık yapan kişiyi "kaale almamak, hakaretlerine ya da incitici sözlerine yanıt vermemektir".

Fazla kaale almayacağım. Küfür edildiğinde tabii karşı cevap veriyorsun, altında kalmamak için. Umursanmayacak, zorbanın istediği cevaplar verilsin yeter. O zaten doyunluk seviyesine geldikten sonra gidecektir. Hafiften tatmin ettikten sonra diyecek ki "Ben buna zorbalık yapamayacağım." Acayip ileri durumlarda haber verilebilir (K5, E, 17)

Yardım alma (Siber zorbalık sorunu ciddiye ve öğrenci tek başına çözemiyse)

Zorbaca davranış ciddi olduğunda ya da tek başlarına çözüme ulaşamadıklarında yardım almayı tercih eden öğrenciler, bu durumlarda sürecin kısaldığını ya da sorunu daha az hasarla atlattıklarını ifade etmişlerdir. Yardım alan öğrencilerin sosyal destek arama, yasal yollara başvurma, başka biriyle paylaşma, zorbalık yapan kişiyle konuşma gibi baş etme stratejileri kullandıkları görülmüştür. Öğrencilerin yardım aldıkları kişilerin sırasıyla en yakın arkadaşları, kız ya da erkek arkadaşları, daha önce zorbalığa uğrayan ve bu konuda deneyimi olan arkadaşları, anne-babaları, ailenin diğer üyeleri ya da zorbalık yapan kişinin ailesi, BİT konusunda bilgili olan akrabaları ya da yetişkinler, okuldaki yöneticiler, okul psikolojik danışmanı ya da okuldaki öğretmenler olduğu görülmüştür. Bazı durumlarda sosyal medya aracı ya da internet sitesi yöneticisinden yardım alan öğrenciler zorbalık yapan kişinin hesabını kapattırmaya ya da dondurmaya çalışmışlardır.

Şekil 1. Baş etme sürecinde yardım alma

Zorbalığa maruz kalan K9, önce annesinden yardım istemiş, çözüm bulamayınca babasından yardım almıştır. Whatsapp grubunda dışlanmaya maruz kalan K9'un öncelikle anne-babasından yardım istemesi karşılaştığı zorbaca davranışın olumsuz etkilerinden kaynaklanmıştır. Anne-babasının bilgisiz olduğunu düşünen, kendine yakın gördüğü ağabeyi ya da arkadaşlarından yardım almayı tercih eden K2, zorbaca davranış *çok üst düzeyde ise* anne-babası ya da öğretmenleri ile konuşabileceğini ifade etmiştir. Bu tür durumlarda en yakın hissettiği kişiyle konuşabileceğini söyleyen K16 da benzer biçimde siber zorbalık ciddi boyutlara ulaştığında ailesinden yardım alabileceğini dile getirmiştir.

Yeri gelir abime danışırım. Anne-babamın bu konuda pek fazla bilgisi olmadığı için onlara pek fazla danışmam ama yeri gelir öğretmenlerimle konuşurum. Çok üst seviyelerde ise öğretmenlerimi düşünebilirim ve en son anne-babamla konuşurum. Eğer abimle paylaşmışsam bu durumu, annemin, babamın haberi olur zaten (K2, E, 16).

Bir ara bana karşı da oldu bu. Annem bir çözüm bulamadı ve olaya bir izleyici olarak kaldı. Ben kendimi çok kötü hissediyordum çünkü Whatsapp grubunda öyle bir dışlandım ki gerçek hayatta da dışlanmak gibi bir şey aslında. Annem bir çözüm, bir çare aradı ama bulamadı. Babamla konuşarak çözdüm (K9, E, 17).

Ben genellikle yakın çevreme başvururum. Yani en yakın arkadaşlarıma başvururum. Varsa yakın kuzenlerim olabilir, akrabalarım olabilir yakın olduğum. En yakın arkadaşlarıma başvururum çünkü genellikle daha yakındır. Beni anlayabileceğine daha çok inanırım. Eğer iş benim için ciddi bir boyuta ulaştı ise aileme başvururum. Annemle, babamla konuşurum. Belki abimle konuşurum. Onlardan yardımcı olmalarını isterim ama genellikle en yakın arkadaşlarıma anlatırım dediğim gibi (K16, K, 16).

Araştırmada öğrencilerin "sıradan" olarak tanımladıkları durumlarda ebeveynlerinden yardım almadıkları, durumu onlarla paylaşmadıkları, zorbalık ciddi boyutlara ulaştığında bilgi verdikleri görülmüştür. Zorbaca davranışın paylaşılıp paylaşılmamasını zorbaca davranışın etki düzeyi, zorbalık yapan kişinin tutum ve davranışları belirlemiş, etki düzeyi arttıkça öğrencilerin durumu ebeveynleriyle paylaştıkları görülmüştür. Öğrenciler kendilerine daha yakın buldukları ve kendilerini anlayacaklarını düşündükleri en yakın arkadaşlarıyla, kız/erkek arkadaşlarıyla ya da başkasıyla paylaşmayacağına inandıkları bir yetişkinle siber zorbalık durumunu paylaştıklarını ifade etmişlerdir.

Siber zorbalığa uğrayan ergenlerin olayın büyümemesi ve kendilerini olumsuz etkilememesi amacıyla K9 gibi karşı tarafı ikna etmeye çalıştıkları görülmüştür. Olayı kapatmaya çalışarak çözüm odaklı hareket etmediğini dile getiren K9, o andaki tek amacının durumdan kurtulmak olduğunu ifade etmiştir. Öğrenciler siber zorbalık sürecinde BİT alanında yetkin, çevrim içi ortamları, sosyal medyayı ve interneti etkili kullanan kişilerden yardım alarak sorunu çözmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler sosyal medya aracının yetkilisi ya da site yöneticisi, BİT alanında yetkin olan biri, başına daha önce böyle bir durum gelmiş bir kişi, bilgisayarı iyi bilen bir akrabaları, bilgisayar mühendisi ya da öğretmeni olabilir. Bu süreçte faydacı davranan, sorunu çözmeyi ya da sorundan kurtulmayı amaçlayan öğrenciler bilgisayar bilimleri konusunda bilgili bu kişiyi tanımalarına gerek olmadığını, arkadaşları ya da çevrim içi ortamlar yardımıyla bu kişilere ulaşabildiklerini dile getirmişlerdir.

Benim başıma geldiğinde çözüm odaklı değil de olayı kapatma amaçlı bakıyorum. Bulunması çok zor ve uğraştırıcı çünkü. Bence mümkün de değil pek zorbanın bulunması. İp adresini

değiştirerek ya da farklı bir şekilde kaçabilirler. Mağduriyet olduğunda dayanamıyorum. Ben de mağdurun yanında oluyorum. Ama kapatma taraftarı oluyorum genelde. İlk paylaştığım kişiler kız arkadaşım sonra ailem ve abim oldu. Abim bilgisayar konusunda bilinçli olduğu için onunla paylaşmıştım (K9, E, 17).

Siber zorbalık yaparak karşılık verme

Araştırmada siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin siber zorbalık yaparak karşılık vermeyi bir baş etme stratejisi olarak kullandıkları görülmüştür. Siber zorbalık yapan ve siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin aynı kişiler olduğunu ortaya koyan araştırmalar (Bauman, Toomey ve Walker, 2013; Brewer ve Kerslake, 2015; Kavuk Kalender vd., 2019; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004; Ybarra, Espelage ve Mitchell, 2007; Yiğit ve Seferoğlu, 2017) bulguları destekler niteliktedir. K5'in ve K7'nin ifadeleri ve elde edilen diğer bulgular zorbalık yaparak karşılık vermenin daha çok çevrim içi oyunlarda (oyun hesabı çalındığında ya da oyundaki bir araç ele geçirildiğinde) ya da Instagram gibi sosyal medya araçlarında baş etme stratejisi olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Instagram gibi görsel içeriklerin daha çok tercih edildiği sosyal medya araçlarında zorbalığa uğrayan ergenlerin söz konusu içeriği yakın arkadaşlarından ve listelerindeki kişilerden yardım alarak zorbalık yapan kişiyi teşhir ettikleri görülmüştür. Elde edilen bulgular ışığında öğrencilerin bazı durumlarda intikam ya da öç almak amacıyla karşı tarafa siber zorbalık yaptıkları söylenebilir (Çelen, Çelik ve Seferoğlu, 2016; Hoff ve Mitchell, 2009; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Topçu, 2014). Zorbalığa maruz kaldıklarında kendi deyimleriyle "spam atarak" hesabı bloke ettirmeye ya da "şikâyet et" butonuyla hesabın kapatılmasını sağlamaya çalışan öğrencilerin özellikle yakın arkadaşlarıyla birlikte hareket ettikleri ya da zorbalığa uğrayan kişinin yanında yer aldıkları söylenebilir. Fiziksel özellikleriyle dalga geçildiğinde, incitici ifadeler kullanıldığında daha şiddetli yanıt verdiğini ifade eden K17, bu davranışı yapısı gereği ortaya koyduğunu, bu tür zorbaca davranışların gerçekleştiği Ask.fm isimli platformda küfür, hakaret bulunan soruların kaldırıldığını, zorbalığa maruz kaldığında söz konusu özelliği kullandığını ifade etmiştir. Elde edilen bulgular ışığında öğrencilerin zorbaca davranışla, zorbalık yaparak baş etmelerinde sosyal medya araçlarının ve internet sitelerinin etkisi olduğu söylenebilir. K5'in, K7'nin ve K17'nin ifadeleri zorbalık yapan kişinin hesabını ele geçirme, toplu spam atarak hesabı bloke etme, uygunsuz ifadeler kullanarak içeriğin kaldırılmasını sağlama gibi stratejilerin öğrenciler tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Oyun hesaplarım da bir iki kere çalındığı için bir de çok değerli para yatırdığımız oyun hesaplarıydı sonrasında çalınmaması için değişik şifrelerle güzel koruma şifrelerini kaybetmeyeceğimiz şekilde e-postalar açtık. Öyle koruma altına aldık ama yine çalındı. Team hesaplarımızı falan telefona bağladık, ekstra güvenlik önlemleri aldık ama yine de çalındı. "Bizimki çalınmıyor, biz niye çalmayalım?" diye düşündük. Bu sefer çalma olayına giriştik. Biz de çaldık (K5, E, 17).

26.03.2018 22:35: Hesap çalındığı zaman eğer hiçbir şekilde hesabıma ulaşamıyorsam arkadaşlarımdan rica edip hesabı spamlatıyoruz. Genelde kapanıyor. Elbette ki hoş bir durum değil, sosyal medyayı aktif kullananlar açısından özellikle çok can sıkıcı bir durumdur eminim ki. O durum yaşandığında "Herkesin başına gelebilir." şeklinde bir tepkiyle yaklaşacaklarını düşünmüyorum açıkçası. Çünkü hesaplara verilen bir emek oluyor (K7, K, 17).

Aslında kaçma taraftarı değilim. Ben daha çok durup da "O bana yapıyorsa ben de ona zorbalık yapayım." cinsinden taraftayım. Mesela K18 şey dedi "Soru atınca genelde ben hesabı kapatıyorum." Ben hesabı kapatmıyorum. Ben de ona zorbalıkla karşılık veriyorum. Daha şiddetli oluyorum, yapım gereği öyle oluyor. İşte bana Ask.fm yoluyla da bayağı böyle küfürler, hakaretler bayağı böyle dalga geçiyorlar fiziksel özelliklerimle. Ben de tabii yanıtlamaktan çekinmiyorum bazen. Ve Ask.fm'de şöyle bir şey var: Küfür edince o soru geri kalkıyor. İşte ben de yanıtlayınca böyle küfür ediyorum. Ondan sonra sorular kalkıyor, yanıtlarla beraber (K17, K, 16).

K16'nın ifadeleri bazı öğrencilerin sahte hesap açarak ya da bazı kişileri gizlice takip ederek kendileriyle ilgili dedikodulara yanıt vermek amacıyla siber zorbalık yapmayı bir baş etme stratejisi

olarak kullandıklarını göstermektedir. Davranışının altında yatan sebeplerden birinin can sıkıntısı olduğunu söyleyen K16, yaptığı zorba bir davranış olmadığını ifade etmektedir.

Dışarıda kullanılmadığı sürece Stalk'un bir zorbalık olduğunu düşünmüyorum. Stalk yaptığım iki hesabım oldu. Gözlemlediğim kişiler genellikle yakın çevremdeki bazı insanların hani, çok yakın olmayan, benim hakkımda atıyorum, düşünceleri olan insanlar ama benimle bunları paylaşmayan hani arkamdan konuşmak gibi oluyor. Bu tarz durumda olan insanları takip ediyorum. Veya açtığım bir hesap sadece Ask.fm diye bir uygulama vardı ki bu uygulamada özellikle lise ortamında çok ağır sorular gelebiliyor. Ben bunlardan kaçınmak için sahte hesap açmıştım. Sahte hesap açma sebepim de şeydi; o sıralar canım sıkılıyordu. "Belki soru gelir yanıtlarım." günlük sorular da oluyor orada zaten, o tarz bir amaçtı (K16, K, 16).

Araştırmada elde edilen bulgular siber zorbalığa uğrayan öğrencilerin farklı baş etme stratejileri kullandıklarını, söz konusu baş etme stratejilerini belirleyen en önemli etkenlerden birinin zorba davranışın etki düzeyi olduğunu ortaya koymaktadır. Sorunu genellikle kendi başına çözmeye çalışan öğrenciler zorba davranışın etkisi arttıkça yardım alma, biriyle paylaşma, konuşma gereksinimi duymuşlardır. Öğrenciler için zorba davranış biriyle paylaşmak, yardım almak etki süresini kısaltırken, kimseyle paylaşmamak durumu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Ergenlerin siber zorbalıkla karşılaştıklarında görmezden gelme, umursamama, cevap vermeme gibi baş etme stratejilerini de tercih ettikleri, bazı durumlarda zorba hakkında bilgi toplayarak kim olduğunu bulmaya çalıştıkları görülmüştür. Siber zorbalık sürecinde ergenlerin tepkilerini belirleyen en önemli şeylerden birinin kişisel özellikleri ve çevrelerindeki kişilerle iletişimleri olduğu söylenebilir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi *Drama Temelli Siber Zorbalık Eğitim Programının lise öğrencilerinin siber zorbalığa duyarlılık ve siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerine etkisi nedir?* biçiminde belirlenmiştir. Tablo 2'de sunulan ön test ve son test puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar testi sonuçlarına bakıldığında araştırma öncesinde ve sonrasında öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinde anlamlı bir değişim olduğu ve değişimin DTSZEP yönünde olduğu görülmüştür.

Tablo 2. *Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği* öntest ve sontest puanlarına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar testi sonuçları

Siber Zorbalık Ölçeği	Öntest		Son Test	
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss
	29.77	4.73	34.50	4.28
	N	Sıra Ortalaması	Z	p
Negatif Sıralar	2	1.50	-4.018	.000**
Pozitif Sıralar	20	12.50		
Eşit	0			
Toplam	22			

**p<.001

Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği son test toplam puanları öğrencilerin DTSZEP sonrasında çevrim içi ortamları daha bilinçli kullandıklarını, kişisel bilgilerini kimseyle paylaşmadıklarını, sorun yaşamaları olasılığı bulunan kişilerle aralarına mesafe koyduklarını, çevrim içi ortamlardaki tehditler konusunda daha duyarlı olduklarını ortaya koymuştur. Puan ortalamalarındaki artış, DTSZEP'nin öğrencilerin siber zorbalığa ilişkin duyarlılığını olumlu yönde etkilediğini, program öncesinde çevrim içi ortamlarda olası sorunlara ve zorba davranışlara önlem almada ve duyarlı olmada puanları düşük olan öğrencilerin program sonrasında puanlarında anlamlı bir artış olduğunu göstermiştir. Öğrenciler çevrim içi araçları kullanırken sosyal medya ve internet sitelerinde karşılarına çıkan, kendilerine zorba davranabilecek kişilere karşı daha duyarlı hale gelmişlerdir. Söz konusu duyarlılık; öğrencilerin siber zorbalığa uğramamak ya da zorba davranıştan zarar görmemek adına daha fazla önlem almalarına, çevrim içi ortamlardan zarar görmemelerine ya da daha az zarar görmelerine katkı

sağlamıştır. Siber zorbalık konusunda kazanılan duyarlılık baş etme stratejilerini de olumlu yönde etkilemiş, öğrencilerin siber zorbalığa uğrama olasılıklarını azaltmıştır.

Öğrencilerin siber zorbalıkla başa çıkma düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmanın başında ve sonunda **Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği** uygulanmıştır. Toplam ve alt boyutlarda ön test ve son test puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar testi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu, DTSZEP'nin siber zorbalıkla başa çıkma konusunda olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği ön test ve son test puanlarına ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar testi sonuçları

Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği	Ön test			Son test	
	\bar{X}	ss		\bar{X}	ss
Toplam Puan	34.68	9.20		48.00	9.36
	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıralar	2	6.75	13.50	-3.548	.000**
Pozitif Sıralar	19	11.45	217.50		
Eşit	1				
Toplam	22				
SZBÇÖ-Sosyal Destek Arama Alt Boyutu	Ön test			Son test	
	\bar{X}	ss		\bar{X}	ss
Boyutu	6.27	1.80		8.27	2.09
	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıralar	4	6.88	27.50	-2.730	.006*
Pozitif Sıralar	15	10.83	162.50		
Eşit	3				
Toplam	22				
SZBÇÖ-Yardım Arama Alt Boyutu	Ön test			Son test	
	\bar{X}	ss		\bar{X}	ss
Boyutu	7.63	3.44		11.45	3.55
	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıralar	5	6.30	31.50	-3.090	.002*
Pozitif Sıralar	17	13.03	221.50		
Eşit	0				
Toplam	22				
SZBÇÖ-Mücadele Etme Alt Boyutu	Ön test			Son test	
	\bar{X}	ss		\bar{X}	ss
Boyutu	9.13	2.60		11.72	3.08
	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıralar	3	6.17	18.50	-3.090	.002*
Pozitif Sıralar	16	10.72	171.50		
Eşit	3				
Toplam	22				
SZBÇÖ-Çevrim İçi Güvenlik Alt Boyutu	Ön test			Son test	
	\bar{X}	ss		\bar{X}	ss
Boyutu	11.63	4.07		16.54	2.78
	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıralar	3	4.17	12.50	-3.457	.001*
Pozitif Sıralar	17	11.62	197.50		
Eşit	2				
Toplam	22				

*p<.05; **p<.001

Elde edilen bulgular drama çalışmaları öncesinde siber zorbalığa uğrayan öğrencilerin söz konusu davranışla başa çıkma puanlarının daha düşük olduğunu, DTSZEP sonrasında öğrencilerin başa çıkma konusunda daha fazla önlem aldıklarını, çevrelerindeki kişilerle konuşma, destek ve yardım alma konusunda daha bilinçli olduklarını göstermektedir. Sosyal destek alarak zorbaca davranışlarla baş etme konusunda daha bilgili olan öğrencilerin arkadaşlarından, ailelerinden ya da yetişkin birinden yardım alma konusunda puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Drama etkinlikleri yardımıyla siber zorbalıkla başa çıkma konusunda kendilerini geliştirme olanağı bulan öğrencilerin ölçek puanları incelendiğinde *zorbalık yapan kişiyi uyarma, arkadaş listesinden çıkarma, davranışının nedenini sorgulama ve söz konusu davranışa son verme* alanlarında gelişim gösterdikleri gözlemlenmiştir. Öğrencilerin aynı zamanda güvenli şifreler belirledikleri ve şifrelerini kimseyle paylaşmadıkları, güvenli siteleri kullanarak çevrim içi güvenlik önlemlerini yeterince aldıkları görülmüştür.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Üçüncü alt problem *Öğrencilerin drama yöntem ve teknikleriyle tasarlanan DTSZEP hakkındaki görüşleri nelerdir?* biçiminde belirlenmiştir. Öğrencilerin probleme ilişkin görüşlerinden oluşan kategorilerin bulunduğu tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. Öğrencilerin Drama Sürecinin Etkisine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

	F	%
SZ süreci hakkında farkındalık sağlayan	105	26,92
Baş etme stratejileri içeren	66	16,92
Farklı bakış açıları sunan	56	14,36
SZ sürecini ve rolleri öğrenmede etkili	38	9,74
Gerçek yaşamla ilişkili	35	8,97
Keyifli-eğlenceli	29	7,44
Farklı duygular içeren	23	5,90
Çözüme yönelik karşılıklı paylaşımın olduğu	22	5,64
Rahat ve özgür olunan	8	2,05
İnsanların birbirini dinlediği	6	1,54
Teknolojiden uzak	2	0,51
Toplam	390	100,00

Öğrenciler DTSZEP'ni *siber zorbalık süreci hakkında farkındalık sağlayan, baş etme stratejileri içeren, farklı bakış açıları sunan, siber zorbalığı ve rolleri öğrenmede etkili, gerçek yaşamla ilişkili ve çözüme yönelik karşılıklı paylaşımın olduğu* bir süreç olarak tanımlamışlardır. Elde edilen bulgular ışığında drama sürecinin, öğrencilerin günlük yaşamda karşılaştıkları siber zorbalık sorunuyla başa çıkmalarında işlerine yarayacak, kendilerini güvende hissedebilecekleri, baş etme stratejileri geliştirdikleri, siber zorbalık sürecini zarar görmeden deneyimleyebilecekleri, karşılaştıkları sorunları çözüme ulaştıracakları nitelikte olduğu söylenebilir.

Siber zorbalık süreci hakkında farkındalık sağlayan

Öğrenciler çalışma süresince yaratıcı dramının sunmuş olduğu olanaklar ile kendilerine bir ayna tutmuşlar, deneyimledikleri roller ile tutum ve davranışlarını gözden geçirmişlerdir. Bu aynayı ruhların yer değiştirmesi olarak tanımlayan K7, kurgusal süreci yaşamın gerçekçi bir provası olarak tanımlamış, empati kurmasının süreci daha etkili kıldığını ifade etmiştir. Tüm öğrencilerde bir değişimin olduğunu, artık *"çaresiz değil daha güçlü ve siber zorbalık durumlarıyla başa çıkabilecek"* bir halde olduklarını ifade eden K6, kendilerini rahat ve özgür ifade ettikleri drama sürecinde özgüvenlerinin geliştiğini ve daha gürken olduklarını dile getirmiştir.

Drama uygulaması bana göre şöyle: Karşı karşıya iki beden olduğunu düşünürsek ruhların sanki yer değiştirmesi gibi. Sanki o insanın yaşadığı hayatı o an, orada yaşıyormuşsun gibi. Farklı bir hayatı farklı bir gözden izliyorsun. Farklı bir şekilde yaklaşıyorsun. O insanın gözünden yaklaşıyorsun (K7, K, 17).

Paylaşmak diyebilirim, paylaşım diyebilirim: Drama yaptığımızda aslında hepsi birbirine bağlı olarak geldi. Önce bir açılma süreci yaşadık. Hani kendi içimizdekileri anlattık. Daha sonra, anlatınca insan ister istemez rahatlıyor: “Ben zaten bahsettim. Gerisini söyleyebilirim.” gibi. Ondan sonra toplandığımızda konuşmalarda daha girişken olduk, birbirimize söyleyebildik. Bu şekilde ve şey de güzeldi mesela; dramalarda hangimizin zorba, hangimizin mağdur olduğunu bilmiyorduk. Hala da bilmiyoruz ama hepimizde bir değişim oldu. Mağdur biraz daha çaresiz olmanın yanı sıra daha güçlü ve sorunla başa çıkabilecek bir hale geldi. Zorba da tamamen bıraktı mı zorbalığı bilemiyorum ama mağduru çok ağır bir duruma itmeyecek şekle geldi bence (K6, K, 17).

Drama sürecinin en büyük etkisinin öğrencilerin duygudaşlık kurabilmeleri olduğunu vurgulayan K6, drama ile kendilerini farklı kişilerin yerine koyabildiklerini, karşılarında gerçekten bir bireyin olmasının işlerini kolaylaştırdığını ifade etmiştir. K6'ya göre “farkındalık, bilgi edinme ile değil role girme, rolü deneyimleme ile gerçekleşebilir” ve öğrenciler yalnızca kendilerini rol içinde başkalarının yerine koyarak farkındalık sahibi olabilirler. K6'nın dile getirdiği farkındalık, drama süreci boyunca öğrencilerde rol içinde gerçekleşmesi hedeflenen tutum ve davranışların gözden geçirilmesini işaret etmektedir. Çözüm süreci olarak ifade edilen baş etme stratejileri öğrencilerin zorba, mağdur, izleyici gibi farklı rollere girdikleri, kendilerini başkalarının yerine koyarak role büründükleri anda başlamaktadır. Sözü edilen süreç, K6'nın ifadesiyle “bir bilgiyi okumak ya da işitmek yerine söz konusu bilgiyi yaşamak” olarak ifade edilebilir.

Başlarda hep farkındalığım bilgi ile olacağını düşünmüştüm ama şu an fikirlerim değişti. Kendimizi başkasının yerine koyduğumuzda farkındalık daha da artıyor. Çözüm süreci otomatik olarak başlıyor. Düzenli zorbalık yapmayan biri dahi etkinliklerden sonra çok daha dikkatli davranabiliyor. Drama sayesinde sadece mağdur değil zorba, seyirciler ve çevre olarak her durumu incelediğimiz için daha iyi anlıyoruz. Bir bilgiyi okumak yerine o bilgiyi yaşıyoruz (K6, K, 16).

Duygudaşlık kurmayı ya da duyguları anlama sürecini “bir insanı anlamak” olarak tanımlayan öğrencilerin zorbalık yapan akranlarını anlamaya, zorbaca davranışın nedenini anlamlandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Öğrenciler duygudaşlık kurma sürecinde drama yöntem ve tekniklerinin, farklı bakış açılarının ve rol deneyimlerinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Soruna, zorbalık yapan kişinin, çevresindekilerin gözünden bakmayı tercih ettiğini ifade eden K7, zorba rolünde olmak istediğini, zorbaların kendisine nasıl davrandıklarını, ne hissettiklerini çok iyi bildiğini, empati kurmasında canlandırmaların oldukça yardımcı olduğunu söylemiştir.

Aslında o canlandırmalarda zorba olmayı daha çok istedim. Çünkü onların bana nasıl davrandıklarını biliyorum. Nasıl yaklaştıklarını biliyorum. Nasıl davranış sergilediklerini biliyorum. O yüzden daha çok onu yapmak istedim. Ve bu canlandırmalarda aslında ne bileyim ne kadar dediğim gibi bu zorbanın yanında olmamaya çalışsam da aslında zorbanın yanında olanların da aynı şekilde nasıl hissettiklerini gözlemlemiş oldum. Canlandırmalar empati yapmamıza en yardımcı olan şeylerdi bence oyunlardan ziyade (K7, K, 17).

Baş etme stratejileri içeren

Elde edilen bulgular, DTSZEP'nün öğrencilerin siber zorbalıkla başa çıkmalarında; yeni baş etme stratejileri belirlemelerinde ve siber zorbalık konusunda daha duyarlı kişiler olmalarında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Öğrenciler, drama sürecinde öğrendikleri baş etme stratejilerini gerçek yaşamlarında kullanmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Zorbalığa uğradığında çevresindeki kişilerden yardım almadığını dile getiren K11, drama sürecinin etkisiyle yardım almaya başlayacağını söylemiştir. K18 ise öğrendiği bilgilerin günlük yaşamda kendisine yardımcı olduğunu, daha önce zorbaca davranışa maruz kaldığında sorundan kaçtığını ve kimseyle paylaşmadığını, dramanın etkisiyle karşılaştığı durumu annesiyle, yakın arkadaşlarıyla paylaştığını ifade etmiştir.

Öğrendiklerimin günlük yaşamda bana yardımcı olacağını düşünüyorum. Çünkü başıma böyle bir zorbalık olayı geldiğinde yardım isteyeceğimi düşünüyorum. Bu dersten önce olsaydı istemezdim (K11, K, 16, günlükler).

Büyüklerle paylaşmak genelde mağdurların tercihi olmuyor bana kalırsa ki benim de öyle oluyor. Ama bu süreçten sonra artık öyle yapmamayı düşünüyorum. Mesela hesabımı Ask.fm'de bana sorulan sorular vardı diyelim, siber zorbalık üzerine. Ben hesabımı kapatmaktan yana kullanıyordum, kaçıyordum bu durumdan. Ama artık öyle yapmıyorum. Çözüm arıyorum az çok. İşte şimdi engelleme var. Engellediğimizde kişinin kim olduğunu az çok görebiliyoruz, çıkabiliyor. Böyle değişik değişik yöntemleri var. Hiç değilse bunları deniyorum. Yakın arkadaşlarımla paylaşıyorum veya annemle paylaşıyorum (K18, K, 16).

Öğrenciler drama sürecinin etkisiyle sorunlara çözüm odaklı yaklaştıklarını, öğrendikleri baş etme stratejilerini uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Söz gelimi K11, yardım isteme konusunda çekingen davrandığını, drama çalışmalarıyla birlikte yardım istemeye başladığını, zorbaca davranışın tek başına halledemeyeceği, yardım alarak kurtulabileceği bir durum olduğunu dile getirmiştir. Siber zorbalık konusundaki yanlış bilgilerin doğrusunu öğrendiklerini söyleyen öğrenciler, kapsamlı bilgileri ve yeni tanımları ele aldıkları drama sürecindeki canlandırma etkinlikleri ve oyunlarla daha bilinçli olduklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin araştırma öncesinde ailelerinden, diğer yetişkinlerden yardım istemedikleri düşünüldüğünde gerçekleşen gelişimin siber zorbalıkla baş etme konusunda önemli olduğu söylenebilir.

Gerçekten bilinçlendirdi bu drama, özellikle son üç oturum yardım istemeye ilgiliydi. Bundan dolayı özellikle bunlarda bilinçlendim. Çünkü birinden yardım istemeye çekinen birisiydim. Artık bundan sonra düşüncem değişti, farkına vardım. Birinden yardım istemeden kendi başıma halledebileceğim bir şey olmadığını öğrendim ve bunda çekinilecek bir şey olmadığını da gördüm. Korkmamam gerektiğinin, ne olursa olsun aileme anlatmam gerektiğinin farkına vardım (K11, K, 16).

Öğrenciler drama sürecinde, büründükleri rol kişileri ya da iç izleyici olarak gözlemledikleri durumlar ile önceki deneyimleri arasında yeni bağlantılar kurmuşlardır. Elde edilen bulgular ışığında öğrencilerin düşüncelerinde, tutum ve davranışlarında siber zorbalık konusunda gerçekleşen farkındalığın ve değişimin drama yöntem ve tekniklerinin etkisiyle olduğu söylenebilir. Bu değişimde, öğrencilerin zorbalık yapan, zorbalığa uğrayan ya da çevredeki izleyicilerin rollerine girmelerinin ve söz konusu rollerle empati kurmalarının etkili olduğunun altı çizilebilir. K17, siber zorbalık sürecinde öğrendiği bilgileri gerçek yaşamda kullanabileceğini ifade etmiştir. K17'nin düşüncelerini destekleyen K6 ise deneyimlediği pek çok rolün, yapılan beyin fırtınasının ya da farklı bakış açılarının bu farkındalıkta etkisinin olduğunu dile getirmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulardan biri de zorbalığa maruz kalan öğrencilerin sorunla baş etmek amacıyla karşılarındaki kişiye zorbalık yaptıklarıdır. Drama süreci öncesinde zorbalık yaparak karşılık verdiğini ifade eden K19, drama uygulamalarından sonra karşı tarafla daha önce ne yaşadığını düşünerek davranışın nedenini sorguladığını, empati kurduğunu ifade etmiştir. Öğrenciler rol oynamaya, doğaçlamaya dayalı çalışmalarla farklı rol kişilerini canlandırmalarının etkili olduğunu, hangi rolün nasıl davranacağını keşfettiklerini ve bu davranışlara hangi baş etme stratejilerini kullanarak yanıt vereceklerini öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular ışığında farklı rollere girmenin ve duygudaşlık kurmanın; zorbalık yapan kişinin ne düşündüğünü ne hissettiğini ve neden böyle davrandığını anlamlandırma noktasında öğrencilere katkı sağladığı, yardımcı olduğu söylenebilir.

Ben en çok canlandırmalardan etkilendim. En çok onlardan öğrendiğim için canlandırmalar üzerinden gideceğim. Hani, hepimizin kafasında bir karakter vardı ama bu kendi kafamızın içinde olduğu için pek hani, etkili kullanamıyorduk o bilgimizi. Şimdi, kaç kişiyiz hatırlamıyorum paylaşım yaptığımız için, beyin fırtınası gibi oldu bence. Ben başkasının kafasındaki karakteri bilebiliyorum. O yüzden böyle bir rolün var olduğunu da biliyorum. Ona

karşı nasıl davranmam gerektiğini; mağdur olur, zorba olur. Onun bana nasıl davranacağını az çok bilebiliyorum artık (K6, K, 17).

Drama çalışması sonrasında zorbalığa uğradım ve öğrendiklerimi uyguladım. Bir arkadaşım DM yoluyla küfür içerikli video paylaşımı aldım. Bu şaka babında da olsa bunun çok yanlış olduğunu söyledim kendisine. Bunu yapmaması gerektiğini ve arkadaşlarının da hoşuna gitmeyeceğini, zorbayken mağdur durumuna dönüşebileceğini söyledim. Kendisini bilgilendirdim. Farkında olmadığını söyledi bana (K9, E, 17).

Biz, zorbanın yerine, mağdurun yerine ya da gözlemcinin yerine kendimizi koyduk. Bir olay karşısında nasıl davranmamız gerektiğini, aslında zorbalık karşısında nasıl davranmamız gerektiğini öğrenmiş olduk (K17, K, 16).

Bu çalışmanın öncesinde olsaydı kesinlikle kafama takardım ve ona cevap vermeye çalışırdım. Bu intikam duygusu dediğimiz olayı kesin yapardım. Ama şimdi oldu mu ilk başta cevap vermeden bir bakarım, düşünürüm. Eğer kimliği varsa ben bu insanla ne yaşadım diye bakarım “Neden bana bunu yapıyor?” diye sorarım kendime veya anlamıyorsam ona sorarım “Neden bana bunu yapıyorsun?” diye (K19, E, 16).

Farklı bakış açıları sunan

Öğrenciler yaratıcı drama sürecinde siber zorbalığa ilişkin çeşitli rolleri deneyimlemişler, bu rollere farklı bakış açılarından bakmışlar ve gerçek yaşama ilişkin yeni tutumlar, davranışlar edinmişlerdir. Yaratıcı drama yöntem ve teknikleri, oyunlar ve diğer fiziksel etkinlikler öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine ve toplumsal bir sorun olan siber zorbalığı kurgusal bir süreçte farklı bakış açılarıyla ele almalarına olanak sağlamıştır. Farklı bakış açılarının yeni baş etme stratejileri belirlemede etkili olduğunu ifade eden K21, zorbalığa uğramış kişilerin, gelişiminde etkisi olduğunu, kendisine yol gösterdiğini ve bakış açısını genişlettiğini ifade etmiştir. Drama çalışması öncesinde zorbayı uyarma, yaptığının kötü bir şey olduğunu söyleme noktasında sorunlar yaşadığını ifade eden K19, oyunların, fiziksel etkinliklerin ve yapılan paylaşımların kendisine katkı sağladığını dile getirmiştir. Öğrenciler drama sürecinde farklı rollere bürünerek farklı bakış açılarını gözlemlediklerini, yapılan sözlü paylaşımlarla sorunları farklı noktalardan ele alarak farklı bakış açıları kazandıklarını ifade etmişlerdir.

Evet oldukça yardımcı olduğunu düşünüyorum. Siber zorbayı uyarma ve ona bu yaptığının ne kadar da kötü bir şey olduğunu eskiden anlatamazken şimdi ona sakin ve temkinli şekilde yaklaşabiliyorum. Oyunlar kadar etkinlikler sonunda yaptığımız fikir paylaşımları beni oldukça etkiledi. Farklı insanlardan farklı görüşler duyuyorduk ve bunun da oldukça yararlı olduğunu düşünüyorum (K19, E, 16).

Mesela aramızda belki daha önceden başına gelmiş vardır. Çok başına gelmiş belki. Ne yaptıkları falan önemli değil bunların. Bu arkadaşların deneyimleri olaya bakış açımı geliştirdi (K21, K, 17).

Şekil 2. Kurgusal gerçeklik deneyiminden baş etme stratejisine

Araştırma süresince farklı siber zorbalık deneyimlerine sahip olan öğrenciler drama yöntem ve teknikleriyle gerçek yaşamdaki sorunlara farklı bir mesafeden bakma olanağı bulmuşlar, drama sürecine hem katılım sağlamışlar hem de diğer öğrencilerin deneyimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemişlerdir. Öğrencilerdeki gelişim rolün etkisiyle, katılımcıların farklı bakış açılarıyla ve tasarlanan drama süreci ile gerçekleşmiştir. Şekil 2. ile aktarılmak istenen yapı iç içe geçmiş katmanlar olarak düşünülebilir. Dışarıdan içeriye doğru sıralanan katmanlar, kapsam açısından sonrakileri de içine almaktadır. Bununla birlikte şeklin merkezinde bulunan yeni baş etme stratejileri diğer katmanlara yansıyan bir değişken olarak düşünülebilir. Öğrenciler önceki yaşantılarını ve deneyimlerini kurgusal sürece taşıırken kurgusal süreçteki deneyimlerini de gerçek yaşamlarına taşımışlardır. Siber zorbalık konusundaki deneyim aktarımının dönüştürücü etkisi geçişli, iç içe, çift yönlü ve etkileşimli bir biçimde gerçekleşmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında siber zorbalık sürecinde zorbaca davranış sergileyen kişilerle iletişim kurulmasında ve farklı bakış açıları geliştirilmesinde drama yöntem ve tekniklerinin etkili olduğu söylenebilir. Kendilerini ifade ettikleri, duyularını ve duygularını etkin biçimde kullandıkları yaratıcı drama oturumlarında öğrenciler, çeşitli rollere girerken ya da oyunları oynarken özgür ve güvende hissetmişlerdir. Bu özgürlük ve güvenlik yalnızca birer gereksinim değil aynı zamanda dramatik kurgunun spontan ilerlemesi için bir gerekliliktir. Öğrencilerin dramatik kurgunun oluşumuna katkı sağlamalarında, rolleri belirlemelerinde ve paylaşımlarında, doğaçlama ve rol oynama gibi tekniklerle kendilerini ifade etmelerinde, rol içinde çeşitli çatışmaları çözmelerinde ve diğer rol kişilerini gözlemlemelerinde, farklı bakış açıları elde etmelerinde söz konusu özgürlüğün ve güvenliğin önemli olduğu söylenebilir. Öğrenciler, drama sürecinde yalnızca kendi deneyimlerinden değil aynı zamanda dramatik kurgunun insani bağlam, rol kişileri, ilişkiler, dramatik gerilim/çatışma, odak, mekân, zaman, atmosfer gibi bileşenlerini siber zorbalık süreciyle ilişkilendirerek ve yeni ilişkiler kurarak kurgusal süreçteki farklı rol deneyimlerinden yararlanmışlardır. Söz gelimi dramatik kurgu içerisinde zorbaca davranışa maruz kalan öğrencinin annesinin, babasının ya da psikolojik danışmanın tutumlarını ve davranışlarını gözden geçirmişler, günlük yaşamda siber zorbalığın gerçekleştiği ortamları kurgusal sürece taşıyarak siber zorbalık sürecindeki zaman-mekân sınırsızlığını tartışma olanağı bulmuşlardır. Yaratıcı drama, öğrencilerin siber zorbalık üzerine derinlemesine düşünmelerine ve farklı bakış açıları geliştirmelerine, farklı rollerin gözünden ve bakış açılarından siber zorbalık sürecindeki rollere ilişkin tutum ve davranışları gözlemlemelerine olanak sağlamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin bu durumla baş etme amacıyla çeşitli stratejiler kullandıkları; bazen pasif bir biçimde (önemsememe, görmezden gelme, ortamdan uzaklaşma, normalleştirme, hesabı kapatma vb.) baş etmeye çalıştıkları, bazen de aktif bir biçimde (sosyal destek arama, yardım alma, biriyle paylaşma, yasal yollara başvurma vb.) sorunun çözümüne yönelik baş etme stratejileri geliştirdikleri görülmüştür. Bazı ergenlerin zorbalık yapan kişiyle iletişime geçerek ya da duygudaşlık kurarak davranışın nedenini öğrenmeye, kişiyi zorbalık yapmaması konusunda ikna etmeye çalıştıkları gözlenmiştir. Araştırmada empati becerileri gelişmiş öğrencilerin, çevrelerindeki kişilerle iletişimde başarılı olduğu, empati kurmanın, karşıdaki kişinin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını anlamaya çalışmanın siber zorbalık süreciyle başa çıkma konusunda etkili olduğu belirlenmiştir (Brewer ve Kerlake, 2015; Peker, Eroğlu ve Ada, 2012; Topçu, 2008). Araştırmada elde edilen bulgular siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin söz konusu durumu anneleriyle ya da diğer aile üyeleriyle paylaştıklarını (Cassidy, Brown ve Jackson, 2012; Kavuk Kalender vd., 2019; G. Özer, 2016; Patchin ve Hinduja, 2006; Riebel, Jager ve Fischer, 2009), öğretmenlere ya da idarecilere anlatmayı daha az tercih ettiklerini, sorunu genellikle kendi başlarına çözmeye çalıştıklarını, ilk yardım aldıkları kişilerin en yakın arkadaşları olduğunu göstermektedir. Öğrencilerden bazıları siber zorbalığın gerçekleştiği çevrim içi ortamı terk ettiklerini (Bardakçı, 2018; Kavuk Kalender vd., 2019; G. Özer, 2016; Patchin ve Hinduja, 2006; Völlink vd., 2013), siber zorbalık yapan kişiye vazgeçmesini söylediklerini (G. Özer, 2016; Patchin ve Hinduja, 2006), yakınlarındaki kişilerden sosyal destek talep ettiklerini, (Bardakçı, 2018; Machackova, Cerna, Sevcikova, Dedkova ve Daneback, 2013),

siber zorbalık yapan kişiyi engellediklerini, sildiklerini ya da arkadaş listelerinden çıkardıklarını (Bardakçı, 2018; Campbell ve Akbulut, 2017; Völlink vd., 2013;) ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçları öğrencilerin teknolojik çözümler bulma ve kaçınma gibi stratejiler de kullandıklarını da ortaya koymuştur (Campbell ve Akbulut, 2017; Kavuk Kalender vd., 2019; Özada ve Duyan, 2018). Öğrencilerin baş etme stratejileri incelendiğinde engelleme, takibi bırakma, hesabı kapatma, çevrim içi ortamlardan uzaklaşma gibi teknik ve kolay çözümlerin daha sık kullanıldığı, yardım alma, sosyal destek arama, biriyle paylaşma, gibi baş etme stratejilerinin daha az kullanıldığı görülmüştür. Aydın ve diğerleri (2017) lise öğrencilerinin kullanmış olduğu baş etme stratejilerinin farkında olmadan kendilerini korumak amacıyla geliştirdikleri stratejilerden oluştuğunu belirlemiştir. Bu açıdan bakıldığında öğrencilerin siber zorbalıkla baş etme stratejileri belirlemeleri aynı zamanda söz konusu becerileri birtakım içeriklerle deneyimlemelerine bağlı olarak görülebilir.

Araştırmada bazı lise öğrencilerinin siber zorbalık yapan kişiye zorbalık yaparak karşılık verdikleri, öğrencilerin bunu bir baş etme stratejisi olarak kullandıkları görülmüştür. Öğrenciler kendilerine yapılan zorbalığa, karşı tarafın hesabını ele geçirerek, sosyal medya konuşmalarını yayarak, arkadaş grubu tarafından spam yoluyla hesabını kapattırarak yanıt vermişlerdir. Yapılan araştırmalar, bu bulguları kanıtlar niteliktedir (Bauman vd., 2013; Brewer ve Kerslake, 2015; Kavuk Kalender vd., 2019; Wolak vd., 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004; Ybarra vd., 2007; Yiğit ve Seferoğlu, 2017). Elde edilen bulgular baş etme stratejilerinin belirlenmesinde kişilik özelliklerinin etkili olduğunu, aile içi iletişimin daha sağlıklı olması konusunda yapılacak çalışmaların bu konuda etkili olacağını ortaya koymuştur. Alanyazında anne, baba ve akran ilişkilerinin siber zorbalıkla başa çıkma konusunda önemli olduğunu ortaya koyan araştırmalar (Pekşen Süslü, 2016) sonuçları destekler niteliktedir.

Araştırmada DTSZEP'na bağlı olarak öğrencilerin *Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği* ve *Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği* toplam puan ve alt boyutlarında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Öntest ve sontest puanları incelendiğinde öğrencilerin drama çalışmalarının etkisiyle siber zorbalık konusunda daha duyarlı ve bilinçli oldukları, siber zorbalığa uğramamak konusunda önlem aldıkları, siber zorbalıkla başa çıkma konusunda farklı baş etme stratejileri geliştirdikleri, siber zorbalığa maruz kaldıklarında durumu paylaştıkları, yardım aldıkları ya da farklı stratejiler uyguladıkları belirlenmiştir. Siber zorbalıkla mücadele etme, siber zorbalığı önleme ya da müdahale etme sürecinde tasarlanacak müdahale programlarına duyulan gereksinimin (Tanrıku, 2018) araştırma sürecinde tasarlanan DTSZEP ile karşılandığı düşünülebilir. Siber zorbalık konusunda geliştirilen drama temelli çalışmalara katılım sağlayan lise öğrencilerinin siber zorbalığa karşı duyarlı olma ve siber zorbalıkla başa çıkma becerilerinin arttığı görülmüştür. Bu etkinin ortaya çıkmasında drama sürecinde oynanan oyunların ve gerçekleştirilen canlandırma etkinliklerinin önemli rolü bulunmaktadır. Yapılan farklı araştırma sonuçları bulguları destekler niteliktedir. Başak ve Altınova'nın (2015), Mavroudis ve Bournelli'nin (2016) yaptığı çalışmalarda öğrenciler uygulanan müdahale programının ardından siber zorbalık konusunda edinilen bilgilerle daha duyarlı kişiler olduklarını ve söz konusu durumlarla daha kolay başa çıktıklarını ifade etmişlerdir. H. Özer (2016), Gölpek-Sarı ve Seferoğlu (2018), Shiakou ve Piki (2018) ve White ve diğerleri (2019) tarafından yapılan çalışmalar akran zorbalığı, siber zorbalık gibi konularda kullanılan drama temelli müdahale programlarının öğrencilerin siber zorbalıkla başa çıkma ve siber zorbalığa karşı duyarlılık geliştirme konusunda gelişim sağladıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırmada, yaratıcı drama yöntem ve teknikleri ile tasarlanan DTSZEP'nin siber zorbalık konusunda farkındalık kazanma ve baş etme stratejileri geliştirme, kurgusal süreçte öğrenilen baş etme stratejilerini gerçek yaşama transfer etme ve farklı bakış açıları geliştirme konusunda öğrencilerde değişime neden olduğu görülmüştür. Öğrenciler siber zorbalık konusunda yeni bilgiler edinmişler, siber zorbalık içeren durumları farklı rollerde deneyimlemişlerdir. Drama yöntemi ve teknikleriyle geliştirilen DTSZEP söz konusu deneyimleri gerçek yaşam becerilerine dönüştürme konusunda etkili bir araç olarak öne çıkmıştır. Öğrenciler drama sürecinde kazandıkları problem çözme becerilerini, baş etme stratejilerini gerçek yaşamlarında karşılarına çıkabilecek siber zorbalık durumlarında kullanabileceklerini, gerçek yaşama transfer edebileceklerini ifade etmişlerdir. Siber zorbalığa ilişkin rolleri, ortamları, türleri ve baş etme stratejilerini farklı bakış açılarıyla ele alma ve kendilerini ifade

etme olanağı bulduklarını dile getiren öğrenciler, yaratıcı drama yöntemini “özgür ve güvende hissettikleri bir ortamda siber zorbalık durumlarını ve rollerini deneyimledikleri etkili bir araca” benzetmişlerdir. Araştırma sonuçları canlandırma etkinliklerinin (dramanın) süreci daha etkili kıldığını, öğrencilerin farklı rol kişilerini deneyimlemelerine ve bu kişilerle duygudaşlık kurmalarına, farklı bakış açıları elde etmelerine olanak sağladığını göstermiştir. Drama sürecine katılan öğrenciler yalnızca zorbalık yapan, zorbalığa maruz kalan ya da izleyici gibi oldukça net görünen rolleri değil aynı zamanda zorbalık yapan ya da zorbalığa maruz kalan kişiye yardım eden, tarafsız kalan, olaya hiç karışmayan ya da yaşanan olaya çözüm arayan izleyiciler gibi farklı rolleri de deneyimlemişlerdir.

Öğrenciler drama etkinlikleri süresince kişisel ve kültürel inanç sistemlerine dayanarak belirli davranış biçimlerini kurgusal sürece taşımışlar, önceki deneyimlerini göz önünde bulundurarak arkadaşlarının tutum ve davranışlarını gözlemlemişler, farklı bakış açıları elde etmişlerdir (Bolton ve Heathcote, 1998). Drama yöntem ve teknikleri öğrencilerdeki bu değişikliği hem “gerçekliği” farklı bakış açılarından deneyimleme olanağı sağlayarak hem de öğrencilerin kendilerini dışarıdan bir gözle görmeleri için gerekli olan “mesafeyi” yaratarak sağlamıştır (Fleming, 1998). Söz konusu mesafenin ortaya koymuş olduğu duygusal uzaklık, drama süreçlerinde etkili bir biçimde işe koşulan kurgusal süreçlerle, başka bir ifadeyle “rol” aracılığıyla sağlanmıştır. Öğrenciler farklı rollere bürünerek gerçeklikle aralarına bir mesafe koymuşlar, gerçeklikle aralarında duygusal bir uzaklık oluşturmuşlar ve siber zorbalık içeren durumları daha nesnel, tarafsız ve çözüm odaklı bir biçimde tartışma olanağı bulmuşlardır. Bu tartışma zemini öğrencilerin siber zorbalık konusunda farkındalık kazanmalarına, bu süreçte hangi baş etme stratejilerini belirleyeceklerini keşfetmelerine olanak sağlamıştır.

Her aşamasında öğrencilerin geri bildirimleri, duygu ve düşünceleri göz önünde bulundurularak tasarlanan, drama yöntem ve tekniklerini içeren DTSZEP, tasarlama ve uygulama sürecinde doğrusal bir bilgi aktarımının ve deneyim paylaşımının ötesine geçerek öğrencilerle birlikte daha yaratıcı ve kolektif bir tartışma alanının, düşünme zemininin oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Öğrencilerin uygulama, rol oynama ve konuşma odaklı ifadeleriyle tanımladıkları bu öğrenme alanı; baş etmekte, paylaşmakta ya da yardım almakta zorlandıkları siber zorbalık sürecinde kendilerini özgür ve güvende hissettikleri kurgusal bir süreçte deneyim kazanmalarına, farklı bakış açılarıyla siber zorbalık sürecini ele almalarına ve drama sürecine, rollere, çözümlere ilişkin yeni anlamlandırmalar yapmalarına olanak sağlamıştır. Tıpkı Dewey’in (2014) “Her deneyim bir sonraki deneyimi biçimlendiriyor”, ifadesi gibi çalışmaya katılan öğrenciler de siber zorbalık ve mağduriyetin ele alındığı drama sürecini Dewey’e benzer biçimde “simülasyon/benzetim, etüt, kurs, tatbikat” gibi sözcüklerle tanımlamışlardır.

Araştırma sonuçlarından biri de öğrencilerin aile içinde, arkadaş ortamında, okulda öğretmenleriyle ya da yöneticilerle iletişimleri iyi olduğunda siber zorbalık durumunu daha rahat paylaştıkları yönündedir. Öğrencilerin söz konusu sorunla baş edebilmeleri için sorunu paylaşmaları, başka bir deyişle çevrelerindeki kişilerle iletişimlerinin iyi olması gerekmektedir. Bu sonuç siber zorbalık konusunda bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları kadar öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmenin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi pek çok kurumun çalışmalar yürüttüğü, farklı sivil toplum kuruluşlarının projeler ve kapsamlı etkinlikler gerçekleştirdikleri, bilim insanlarının araştırmalar yaptıkları siber zorbalık sorununu çözmek amacıyla çeşitli programların yürütüldüğü alanda drama temelli, sanat eğitimine yönelik çalışmaların etkili olduğu ve sorunun çözümüne, öğrencilerin farklı becerilerinin ve ahlaki değerlerinin gelişimine katkı sağladığı görülmüştür. Öğrencilerde siber zorbalık konusunda gerçekleşen farkındalığın hem eğitim aldıkları okulları ve içinde büyüdükleri aile ortamlarını hem de toplumun tüm kesimlerini olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları siber zorbalığa maruz kalan lise öğrencilerinin bu soruna yönelik farkındalık düzeylerinin gelişmesinin kullandıkları baş etme stratejilerinin artmasına ve bu stratejileri daha etkili kullanmalarına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sözü edilen farkındalık düzeyinin artması için lise öğrencilerinin hem bilişsel hem de duyuşsal olarak siber zorbalık konusunda bilgiye ve

aynı zamanda tutumlarını, davranışlarını gözden geçirecekleri, yeni baş etme stratejileri elde edecekleri yaşantıya dayalı süreçler tasarlanmalıdır. Bu anlamda ilk olarak öğrencilerin siber zorbalığın ne olduğunu, siber zorbalık sürecinde hangi rollerin bulunduğunu ya da hangi ortamlarda gerçekleştiğini, hangi etkilerinin ya da sonuçlarının ortaya çıktığını öğrenecekleri araştırmalar yapılmalıdır. İkinci olarak öğrencilerin siber zorbalığa yönelik olarak tutum ve davranışlarını gözden geçirecekleri, akranlarının farklı bakış açılarını gözlemleyebilecekleri, etkileşimli farkındalık eğitimleri uygulanmalıdır.

Bu bağlamda lise öğrencilerine siber zorbalığın tanımını, türlerini, gerçekleştiği ortamları, rolleri ve baş etme stratejilerini ele alan uygulamalı ve yaşantıya dayalı eğitimler verilmelidir. Alanyazında siber zorbalık ve mağduriyet konusunda pek çok nicel araştırma yapılmış olmasına rağmen lise öğrencilerinin baş etme stratejilerini ortaya koyacak yeterli sayıda nitel araştırma bulunmamaktadır. Lise öğrencilerinin siber zorbalık konusundaki deneyimlerini derinlemesine ele alacak uygulamaya ya da görüşmeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Sorunun öznesi olan öğrencilerin siber zorbalık konusundaki görüşlerini, soruna bakış açılarını ve baş etme stratejilerini ortaya çıkaracak nitel perspektifte ve kapsamında mutlaka oyun ve dramının olduğu araştırmalar yapılmalıdır.

Elde edilen bulgular siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin ne yapacakları konusunda bilinçli olmadıklarını, kimden yardım alacakları konusunda duygusal davrandıklarını, maruz kaldıkları siber zorbalık durumunu genellikle paylaşmadıklarını (Hinduja ve Patchin, 2015), paylaştıkları durumda ise en yakın arkadaşlarından ya da kız/erkek arkadaşlarından yardım aldıklarını göstermektedir. Yardım alma ya da paylaşma siber zorbalık sorununda en önemli baş etme stratejilerinden bir olarak öne çıkmaktadır. Öğrencilerin olaydan etkilenme oranını, baş etme biçimini, okul başarısını, duygularını doğrudan etkileyecek olan yardım alma sürecinde öğrencilerin desteklenmesi açısından farklı öneriler sunmak gerekmektedir. Lise öğrencilerinin siber zorbalık durumunu paylaşma, yardım alma gibi baş etme stratejilerini geliştirmeye yönelik araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmalarda bir sanat eğitimi biçimi olan ve araştırmada katılımcıları olumlu etkileyen yaratıcı drama yöntem ve teknikleri kullanılmalıdır.

Araştırma sonuçları öğrencilerin drama yöntem ve teknikleri ile siber zorbalık konusunda kapsamlı bilgiler öğrendiklerini, olumlu tutumlar ve davranışlar geliştirdiklerini, yeni baş etme stratejileri öğrendiklerini ortaya koymuştur. Bir sanat eğitimi biçimi olan yaratıcı dramının siber zorbalık sürecindeki baş etme stratejilerini öğrenmede etkili olduğu söylenebilir. Yapılacak yeni araştırmalarda yaratıcı dramının farklı yaklaşımları, teknikleri işe koşularak baş etme stratejileri ele alınmalıdır. Forum tiyatrosu, süreçsel drama, playback tiyatrosu gibi farklı yaklaşımlar siber zorbalık sürecini ve baş etme stratejilerini ele almak amacıyla kullanılmalıdır. Lise öğrencilerinin siber zorbalık sürecinde kullandıkları baş etme stratejilerinin bireysel olduğu kadar toplumsal da olduğu söylenebilir. Öğrenciler kadar anne-babaların ve ebeveynlerin, öğretmenlerin ve idarecilerin siber zorbalık konusunda farkındalık kazandıkları çalışmalarda mutlaka drama süreçleri kullanılmalıdır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Ö. (2019). *Eğitimde yaratıcı drama* (3. bs.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Akbaba, S. ve Şahin, M. (2017). *Okulda ve sanal ortamda zorbalık ve empati*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Aktepe, E. (2013). Ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet. *Yeni Symposium Journal*, 51(1), 31-36.
- Aldwin, C. M. (2007). *Stress, coping, and development: An integrative perspective* (2. bs.). New York, NY, US: Guilford Press.
- Aydın, F., Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2017). *Lise öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalığı ve sanal zorbalıkla baş etme stratejileri bilgi düzeylerinin incelenmesi*. VII. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi, Çanakkale.
- Bardakçı, S. (2018). "Dijital Yaşamda Çocuk" kitabı üzerine bir inceleme. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(2), 232-242. doi:10.17943/etku.435503
- Baştaç, G. ve Altınova, H. (2015). Lise öğrencilerinde yaratıcı drama yöntemiyle siber zorbalık hakkında duyarlılık oluşturma. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 10(1), 85-90. <https://dergipark.org.tr/pub/ydrama/issue/34689/383487> adresinden erişildi.
- Bauman, S., Toomey, R. B. ve Walker, J. L. (2013). Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students. *Journal of Adolescence*, 36(2), 341-350. doi:10.1016/j.adolescence.2012.12.001
- Belsey, B. (2005). Cyberbullying: An emerging threat to the "always on" generation. <http://www.cyberbullying.ca> adresinden erişildi.
- Bolton, G. ve Heathcote, D. (1998). *Teaching culture through drama in language learning in intercultural perspective* (M. Byram ve M. Fleming, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradbury, S. L. (2013). *Adolescent coping strategies for in-person bullying and cyberbullying* (Yüksek lisans tezi). Bowling Green State University, Ohio.
- Brewer, G. ve Kerslake, J. (2015). Cyberbullying, self-esteem, empathy and loneliness. *Computers in Human Behavior*, 48, 255-260. doi:10.1016/j.chb.2015.01.073
- Burton, B. (2010). Dramatising the hidden hurt: Acting against covert bullying by adolescent girls. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 15(2), 255-270. doi:10.1080/13569781003700151
- Burton, B. (2013). Drama, conflict and bullying: Working with adolescent refugees. M. Anderson ve J. Dunn (Ed.), *How drama activates learning: Contemporary research and practise* içinde (s. 64-77). Londra: Bloomsbury Academic.
- Burton, B. ve O'Toole, J. (2009). Power in their hands: The outcomes of the acting against bullying research project. *Applied Theatre Researcher/IDEA Journal*, 10, 1-15. <https://research-repository.griffith.edu.au/handle/10072/30914> adresinden erişildi.
- Campbell, M. (2013). *Siber zorbalık: Dünya çapında bir problem*. I. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi, İstanbul.
- Campbell, M. ve Akbulut, Y. (2017). Yeni nesil akran zorbalığı: Siber zorbalık. H. F. Odabaşı (Ed.), *Dijital yaşamda çocuk içinde* (s. 89-116). Ankara: Pegem.
- Cassidy, W., Brown, K. ve Jackson, M. (2012). 'Under the radar': Educators and cyberbullying in schools. *School Psychology International*, 33(5), 520-532. doi:10.1177/0143034312445245
- Collins, K., McAleavy, G. ve Adamson, G. (2004). Bullying in schools: A Northern Ireland study. *Educational Research*, 46(1), 55-72. doi:10.1080/0013188042000178827
- Compas, B. E., Malcarne, V. L. ve Fondacaro, K. M. (1988). Coping with stressful events in older children and young adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56(3), 405-411. doi:10.1037/0022-006X.56.3.405
- Creswell, J. (2017). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. bs.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Creswell, J. ve Plano Clark, L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çelen, F. K., Çelik, A. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık ve internet saldırganlığı durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. 25. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (UEBK 2016) bildiri özetleri kitabı* içinde (s. 27-28). İstanbul Kültür Üniversitesi, Ulusal Eğitim Dernekleri Platformu-ULED ve Pegem Akademi. http://yunus.hacettepe.edu.tr/~sadi/yayin/UEBK2016_BildiriOzeti_Celen-Celik-Seferoglu.pdf adresinden erişildi.
- Dewey, J. (2014). *Deneyim ve eğitim* (4. bs., S. Akıllı, Çev.). Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Fleming, M. (1998). *Cultural awareness and dramatic art forms*. In *Language learning in intercultural perspective* (M. Byram ve M. Fleming, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gölpek-Sarı, F. ve Seferoğlu, S. S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalıkları ile sanal zorbalık yapma ve mağdur olma durumlarının incelenmesi. 12. International Computer & Instructional Technologies Symposium'unda sunulmuş sözlü bildiri, İzmir.
- Gross, E. F. (2004). Adolescent internet use; what we expect, what teens report. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 25(6), 633-639. doi:10.1016/j.appdev.2004.09.005
- Hampel, P. ve Petermann, F. (2005). Age and gender effects on coping in children and adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(2), 73-83. doi:10.1007/s10964-005-3207-9
- Hinduja, S. ve Patchin, W. J. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. London: Sage Publications.
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665. doi:10.1108/09578230910981107
- Jackson, L. A., von Eye, A., Biocca, F. A., Barbatsis, G., Zhao, Y. ve Fitzgerald, H. E. (2006). Does home internet use influence the academic performance of low-income children?. *Developmental Psychology*, 42(3), 429-435. doi:10.1037/0012-1649.42.3.429
- Karaosmanoğlu, G. (2019). *Drama, çatışma ve siber zorbalık: Ergenlerin siber zorbalığı ve çatışma çözme biçimlerini anlamaya yönelik bir çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karlier-Soydaş, D. (2011). *Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kavuk Kalender, M., Keser, H. ve Tugun, V. (2019). Ortaokul ve lise öğrencilerinin siber zorbalık görüşleri, deneyimleri ve müdahale davranışları. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 183-200. doi:10.15390/EB.2019.7820
- Konishi, C. ve Hymel, S. (2009). Bullying and stress in early adolescence the role of coping and social support. *The Journal of Early Adolescence*, 29(3), 333-356. doi:10.1177/0272431608320126
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 22-30. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.08.017
- Machackova, H., Cerna, A., Sevcikova, A., Dedkova, L. ve Daneback, K. (2013). Effectiveness of coping strategies for victims of cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(3), 1-12. doi:10.5817/CP2013-3-5
- Mavroudis, N. ve Bournelli, P. (2016). The role of drama in education in counteracting bullying in schools. *Cogent Education*, 3(1), 1-12. doi:10.1080/2331186X.2016.1233843
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D. ve Wolak, J. (2004) Victimization of youths on the internet. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 8(1/2), 1-39. doi:10.1300/J146v08n01_01
- Myers, J. J., McCaw, D. ve Hemphill, A. (2011). *Responding to cyber bullying: An action tool for school leaders*. Corwin: Sage.

- O'Connor, P. (2009). Open the loop. M. Anderson, J. Carrol ve D. Cameron (Ed.), *Drama education with digital technology* içinde (s. 67-80). London: New York. Continuum.
- Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 4(6), 196-200. <http://www.jstor.org/stable/20182370> adresinden erişildi.
- O'Toole, J., Burton, B. ve Plunkett, A. (2005). Acting against conflict and bullying. The Brisbane DRACON project 1996-2004- mergent findings and outcomes. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 10(3), 269-283. doi:10.1080/13569780500275873
- Özada, A. ve Duyan, V. (2018). Ebeveyn-çocuk ilişkisi ve zorbalık. *TJFMPC*, 12(1), 49-55. doi:10.21763/tjfmpe.399941
- Özer, G. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık yaşama düzeyleri ile siber zorbalığın öğrenciler üzerindeki etkileri ve öğrencilerin siber zorbalıkla baş etme stratejileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özer, H. (2016). *Ortaokul ve lise öğrencilerinin siber zorbalık tutum ve duyarlılıklarının drama metoduyla incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Parris, L., Varjas, K., Meyers, J. ve Cutts, H. (2012). High school students' perceptions of coping with cyberbullying. *Youth & Society*, 44(2), 284-306. doi:10.1177/0044118X11398881
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4, 148-169. doi:10.1177/1541204006286288
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2015). Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 69-74. doi:10.1016/j.avb.2015.05.013
- Peker, A., Eroğlu, Y. ve Ada, Ş. (2012). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 185-206. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1489/17995> adresinden erişildi.
- Peker, A., Özhan, M. B. ve Eroğlu, Y. (2015). Ergenlere Yönelik Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 12(1), 569-581. doi:10.14687/ijhs.v12i1.3156
- Pekşen Süslü, D. (2016). *Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyetin benlik saygısı, anne, baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Perren, S. ve Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 195-209. doi:10.1080/17405629.2011.643168
- Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43(3), 564-575. doi:10.1037/0012-1649.43.3.564
- Riebel, J., Jager, R. S. ve Fischer, U. C. (2009). Cyberbullying in Germany -an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51(3), 298-314. http://www.psychologie-aktuell.com/fileadmin/download/PsychologyScience/3-2009/05_riebel.pdf adresinden erişildi.
- Roland, E. ve Munthe, E. (1989). *Bullying: An international perspective*. London: Routledge Revivals.
- Ross, G. ve Nelson, R. (2014). Using theater and drama interventions to reduce bullying in school-aged children. *Therapeutic Recreation Journal*, 48(4), 334-336. https://www.researchgate.net/publication/282611114_Using_theater_and_drama_interventions_to_reduce_bullying_in_school-aged_children adresinden erişildi.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. London: Routledge.
- Shariff, S. (2009). *Confronting cyber-bullying: What schools need to know, to control misconduct and avoid legal consequences*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Shiakou, M. ve Piki, L. (2018). Assessing the role of drama on children's understanding of bullying. *International Journal of School & Educational Psychology*, 8(1), 11-20. doi:10.1080/21683603.2018.1499574

- Sticks & Stones. (t.y.). Anti bullying programme. <http://www.sticksandstones.ie> adresinden erişildi.
- Tanrıkulu, İ. (2018). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: A systematic review. *School Psychology International*, 39(1), 74-91. doi:10.1177/0143034317745721Tanrıkulu, T., Kınay, H. ve Arıca, O. T. (2013). Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 38-47. <https://dergipark.org.tr/en/pub/trkefd/issue/21475/230179> adresinden erişildi.
- Tenenbaum, L. S., Varjas, K., Meyers, J. ve Parris, L. (2011). Coping strategies and perceived effectiveness in fourth through eighth grade victims of bullying. *School Psychology International*, 32(3), 263-287. doi:10.1177/0143034311402309
- Topçu, Ç. (2008). *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Topçu, Ç. (2014). *Modeling the relationships among coping strategies, emotion regulation, rumination, and perceived social support in victims of cyber and traditional bullying* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Valkenburg, P. M. ve Peter, J. (2007). Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus the displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1169-1182. doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00368.x
- Völlink, T., Bolman, C. A. W., Dehue, F. ve Jacobs, N. C. L. (2013). Coping with cyberbullying: Differences between victims, bullying-victims and children not involved in bullying. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 23, 7-24. doi:10.1002/casp.2142
- White, I., Foody, M. ve O'Higgins Norman, J. (2019). Storytelling as a liminal space: Using a narrative based participatory approach to tackle cyberbullying among adolescents. H. Vandebosch ve G. Lelia (Ed.), *Narratives in research and interventions on cyberbullying among young people* içinde (s. 133-146). Almanya: Springer.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. ABD: Research Press.
- Wolak, J., Mitchell, J. M. ve Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 51-58. doi: 10.1016/j.jadohealth.2007.08.019
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336. doi:10.1016/j.adolescence.2004.03.007
- Ybarra, M. L., Espelage, D. L. ve Mitchell, K. J. (2007). The co-occurrence of Internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: Associations with psychosocial indicators. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 31-41. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.09.010
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, M. F. ve Seferoğlu, S. S. (2017). Siber zorbalıkla ilişkili faktörler ve olası çözüm önerileri üzerine bir inceleme. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 4(2), 13-49. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ojtac/issue/33736/350465> adresinden erişildi.

Ekler

Drama Ders Planı-1

Konu: Siber zorbalığın aile, arkadaş ve toplumsal ilişkilere etkisi

Mekân: Okul konferans salonu

Grup: 10. ve 11. sınıf öğrencileri (12K, 10E)

Süre: 180 dakika

Yöntem / Teknikler: Yaratıcı drama / Rol oynama, doğaçlama, rol içinde yazma, toplantı düzenleme, telefon görüşmesi, dedikodu halkası

Araç-Gereç: Öğrenci sayısı kadar kalem ve kâğıt

Kazanımlar:

1. Siber zorbalığın okul içi ilişkilere etkisini fark eder.
2. Siber zorbalığın aile içi ilişkilere etkisini fark eder.
3. Siber zorbalık davranışlarının engellenmesine yönelik çözümler geliştirir.
4. Siber zorbalık davranışıyla karşılaştığında seyirci olarak ne yapacağını sorgular.

Süreç

A-Hazırlık / Isınma

1. Etkinlik (Selektör oyunu¹)

Gönüllü bir öğrenci belirlenir ve mekânın dışına çıkar. Drama eğitmeni “Bütün alanı kullanalım, bir ormandaki ağaçlar gibi dağılabilirsiniz. “Değiştirin” işaretini aldığınızda yerinizi değiştirebilirsiniz. “Selektör” işaretini gördüğünüzde konuşabilirsiniz, bu işareti yeniden yaparsam susmanız gerekiyor. Birinin omzuna dokunursam bu kişi ebenin arkasına geçecek ve omuzlarından sıkıca tutacak.” yönergesini verir.

Bir süre sonra ebe içeri girer. Drama eğitmeni ebeyle, sınıfın bir orman olduğunu, kendisini güvende hissedene kadar bu ormanda yürümesini ve sonrasında gözlerini kapatmasını söyler. Drama eğitmeni elini çırpıtığında ebe gözlerini açmalı, yeniden çırpıtığında kapatmalıdır. Drama eğitmeni elini çırpır ve ebe gözlerini kapar, yürümeye devam eder. Ellerini yeniden çırpır, ebe gözlerini açar. “Değiştirin” işareti verilir ve ağaçlar yer değiştirir. Selektör işaretiyle ağaçlar konuşmaya başlar. Drama eğitmeni bir öğrencinin omzuna dokunur, öğrenci ebenin arkasına geçerek omuzlarından sıkıca tutar. Öğrencinin omzuna yeniden dokunulduğunda yerine geçer. Bu sırada ebenin gözleri kapalıdır. Ebe arkasındaki kişinin kim olduğunu bilirse, omuzlarından tutan kişi ebe olur. Ebenin üç tahmin hakkı bulunmaktadır.

Tüm öğrenciler ebe olarak gözlerini kapar ve etkinliği deneyimler. Aşağıdaki sorulara öğrencilerle birlikte yanıtlar aranır:

- Gözleriniz kapalıyken neler hissettiniz?
- Arkanıza biri geçtiğinde ve omuzlarınızdan sıkıca tuttuğunda neler hissettiniz? Omuzlarınızdan sıkıca tutan kim olabilir (gerçek yaşamda, siber zorbalığı düşünecek olursak)?
- Ormandaki ağaçlar neler/kimler olabilir?
- Ağaçların konuşması ya da hareket etmesinin anlamı ne olabilir?
- Siber zorbalık ile bu etkinlik arasında nasıl bir ilişki kurabiliriz?

2. Etkinlik (Hayalet oyunu)

Öğrenciler karışık biçimde mekânda ayakta dururlar. Gözlerini kapatırlar ve ellerini göğüs hizasında birleştirirler. Drama eğitmeni bir öğrencinin omzuna dokunarak onu “Hayalet” olarak belirler. Bir süre sonra “Bir kişiyi hayalet olarak belirledik. Hayaletin amacı birinizin arkasında durup ona kadar saymaktır. Bu süre içerisinde arkasında hayalet olan kişi bunu anlarsa “Arkamda hayalet var” der ve arkasındaki hayaleti yakalamış olur. Arkasında hayalet yoksa yere sessizce oturur ve oyun

¹ 24. Uluslararası Eğitimde Yaratıcı Drama Kongresi, Katrin Janser Atölyesinden uyarlanmıştır.

dışı kalır. 10 saniye boyunca yakalanmayan hayalet önündeki kişinin omuzlarına iki eliyle dokunur ve yere çökmesini sağlar. Hayalet tüm öğrencilerin omzuna dokunursa oyunu kazanmış olur." yönergesi verilir. Oyun yönergeye uygun olarak oynanır ve oyun sonunda siber zorbalık süreci ile nasıl bir ilişkisinin olduğu üzerine konuşulur.

B-Canlandırma

3. Etkinlik (İkili doğaçlama)

Öğrenciler ikili olurlar. Drama eğitmeni ikililere aşağıdaki durumu verir. Öğrenciler durumu okurlar ve eşleriyle tartışarak olası rolleri belirlerler (S, annesi, babası, ailenin diğer üyeleri, öğretmeni, sınıf arkadaşları, okul arkadaşları vb.). Olası rollerden ikisini belirleyen ikililer sahnede canlandırmak üzere hazırlık yaparlar. İkililere yeterli süre verilir ve süre sonunda canlandırmalar izlenir.

S sekizinci sınıf öğrencisidir. Doğum günü partisine katıldığı B kendisini telefonla arar ve hemen bilgisayarı açıp Instagram'a bakmasını söyler. S sosyal medya hesabını açtığı anda gördüklerine inanamaz. Doğum günü partisindeki fotoğrafları üzerinde bir programla değişiklik yapılmış ve altına da bazı ifadeler yazılmıştır.

İkililer sırayla sahneye gelirler ve belirledikleri durumları canlandırırlar.

4. Etkinlik (Dedikodu halkası)

S ertesi gün okula gittiğinde arkadaşlarının durumu öğrendiğini (arkadaşlarının sosyal medya hesabı bulunmaktadır) ve bu durumla ilgili konuştuklarını fark eder. Drama eğitmeni öğrencilere üçlü grup olmalarını söyler. Üçlü gruplar S'nin durumuyla ilgili buldukları yerde canlandırma yaparlar.

5. Etkinlik (Telefon konuşması)

Karşılaştığı durum S'yi oldukça üzer ve hemen annesini arar. Okula gelip kendisini almasını söyler. Annesi bankada çalışmaktadır ve oldukça yoğun bir gün geçirmektedir. İçinde bulunduğu durumu kendisine anlatmak istemeyen S annesine bir bahane uydurur. Öğrenciler ikili olurlar ve S ile annesi arasındaki telefon konuşmasını canlandırırlar.

6. Etkinlik (Toplantı düzenleme)

Drama eğitmeni sınıf rehber öğretmeni olarak role girer. S'nin sınıfta olmadığını ve annesiyle eve gittiğini fark eden sınıf rehber öğretmeni durumu öğrenmek ister. Öğrenciler ve sınıf rehber öğretmeni bu durumun nasıl ortaya çıktığı, kısa zamanda nelere sebep olduğu ve nasıl çözülmesi gerektiği konusunda konuşurlar. Canlandırma sırasında aşağıdaki sorulara yanıtlar aranır:

- Bu zorbaca davranışı kim, neden yapmış olabilir?
- S'ye zarar vermek, zorbaca davranışı yapan kişiye ne hissettirmiş olabilir?
- Sınıf arkadaşları, öğretmenler ve okul S için neler yapabilir?
- Siber zorbalık davranışlarını engellemek için neler yapılabilir?

C-Değerlendirme

7. Etkinlik (Rol içinde yazma)

Öğrencilere kalem ve kâğıt verilir. Drama eğitmeni öğrencilere S'ye destek olmak amacıyla bir mektup yazmalarını söyler. Öğrenciler mektubu yazarlar. İstekli öğrenciler mektupları okur.

8. Etkinlik (Fragman hazırlama)

Öğrenciler dört ayrı grup olurlar. Gruplarla fragmanın ne olduğu ve özellikleri üzerine konuşulur. Bir süre sonra gruplara S'nin karşılaştığı siber zorbalık durumunu kapsayan bir fragman hazırlamaları yönergesi verilir. Gruplara yeterli süre verilir ve süre sonunda fragmanlar izlenir, üzerine konuşulur.

Drama Ders Planı-2**Konu:** Siber zorbalık, aile ve okul**Mekân:** Okul konferans salonu**Grup:** 10. ve 11. sınıf öğrencileri**Süre:** 180 dakika**Yöntem / Teknikler:** Yaratıcı drama / Rol oynama, doğaçlama**Araç-Gereç:** Mürekkepli tahta kalem, renkli karton kâğıtlar, boya kalemleri, pastel boyalar, büyük boy kâğıt bant, gazete kâğıtları**Kazanımlar:**

1. Siber zorbalık içeren durumlara çözümler geliştirir.
2. Zorbaca davranışla karşılaştığında seyirci olarak ne yapacağını fark eder.
3. Ailenin siber zorbalığa uğrayan kişilere etkisini fark eder.
4. Okulun siber zorbalığa uğrayan kişilere etkisini fark eder.

Süreç**A-Hazırlık / Isınma****1. Etkinlik (Körebe)**

Gönüllü bir öğrenci ebe olur ve gözleri bağlanır. Gözleri açık olan diğer öğrenciler kaçmaya başlar. Ebe'nin amacı kaçan öğrencilerden birini yakalamaktır. Ebe'nin dokunduğu ya da yakaladığı kişi bir sonraki ebe olur. Oyun önce sesli oynanır. Bu süreçte öğrenciler ebeye dokunabilir ya da ses çıkarabilir. Bir süre sonra oyun sessiz oynanır. Oyun sonunda aşağıdaki sorular yanıtlanır.

- Gözleriniz kapalıyken ne hissettiniz?
- Oyunda sesin olması ya da olmaması duygu durumunuzu nasıl etkiledi?
- İnternette, sosyal medyada ya da cep telefonu kullanımında gözlerimizin bağlı olduğu ve bir şey göremediğimiz durumlar var mı? Hangileri?

2. Etkinlik**Merhaba Y. Hocam;**

Ben S'nin annesiyim, hani şu 8A sınıfında okuyan. Benim kız pek çalışkandır bilirsin. Aslında bir kez ziyarete de gelmişim ama hatırlamazsın belki. Zaten kalabalık okul, bütün gün bir sürü anayla, babayla uğraş, zor tabii hatırlamak. Neyse, derdimi anlatayım ben size. Bu mektubu kendim getiremiyorum, beyimin annesi hasta. Ona bakmam gerekiyor. Telefonda da derdimi anlatamam, en iyisi mektup yazayım dedim.

Benim kız son zamanlarda bir garip davranmaya başladı. Aslına bakarsan uzun zamandır böyle. Her gün okuldan geldiğinde boynuma sarılan, halimi hatırlı soran kız gitti, yerine üzgün, konuşmayan, içine kapanan bir kız geldi. Okuldan geldiği gibi odasına giriyor, kapıyı da kilitliyor arkasından. Ne yapıyor içeride bilmem. Soruyorum "Kızım neyin var diye?" ama hep geçiştiriyor beni. Ne yapacağımı bilemiyorum. Babasıyla da konuştuk ama "Kızdır, ağlar, dert etme sen!" deyip geçiştirdi beni.

Son zamanlarda okula da gitmek istemiyor. Vallahi, sabahları zorla gönderiyorum okula. Kahvaltısını hazırlıyorum, saçlarını örüyorum, mis gibi giydiriyorum, cebine de harçlığını koyup gönderiyorum. Bu mektubu da kızımınla yolluyorum sana. Dürüst kızdır, öyle mektubu açma huyu yoktur kızımın.

Bir çözüm bul hoca hanım bu kıza. Ne yapar, eder bilmem. Aklıma gelmişken söyleyeyim; elinde bir telefon var, hiç düşmez. Almaz olaydık, bileydik böyle yapacağımı hiç aldırır mıydım bizimkine. Varsa yoksa internet, o feysbuk mudur nedir ondan, bir de fotoğraflarını çekip çekip koyduğu o resim şeysi işte. Adını söyleyeyim.

Sorun küçükken çözüverelim elbirliğiyle. İlla okula gelmem gerekirse bir yolunu bulur gelirim. Sen yeter ki yardım et hoca hanım.

Öğrencilere yukarıdaki metni içeren mektup verilir ve okumaları söylenir. Bir süre sonra aşağıdaki sorular öğrencilerle birlikte yanıtlanır.

- Şu ana kadar hangi kişileri gördük? Kimler var bu öyküde (Anne, baba, S, rehber öğretmen)?
- Annesi, mektubu neden okul rehber öğretmenine yazmış olabilir? Farklı bir kişiye yazamaz mıydı?
- S'nin nasıl bir sorunu olabilir?

B-Canlandırma

3- Etkinlik (İkili eş zamanlı doğaçlama)

Öğrenciler ikili olurlar; biri S diğeri rehber öğretmendir. Drama eğitimci ikililere aşağıdaki durumları verir. S rehberlik servisinin kapısını çaldığı anda doğaçlama başlar. İkili eş zamanlı doğaçlama yaparlar. Bir süre sonra ikililerin doğaçlamaları izlenir.

Durum-1: Rehber öğretmenin ilk işi S ile görüşmek olur. S'yi yanına çağırır ve onunla konuşmaya başlar.

Drama eğitimci "S, rehber öğretmenin odasından ayrıldıktan sonra rehber öğretmen S'nin en yakın arkadaşını çağırır. Durumu bir de ondan dinler. S'nin arkadaşı, bu durumu yalnızca kendisinin bildiğini ve S'ye, kimseye söylememesi konusunda söz verdiğini iletir. S, son gelişinde günlüğünü arkadaşında unutmuştur, arkadaş da günlüğü rehber öğretmene verir." bilgisini öğrencilere aktarır. Günlüğün son sayfası aşağıdaki gibidir:

Durum-2:

İğrenç bir gün daha!

Bunu bana nasıl yaptığına inanamıyorum. Söзде en yakın arkadaşım olacaktı. Son günlerde çok korkuyorum. Yazdığı mesajları görmelisin, her fotoğrafımın altına yaptığı iğrenç yorumları. Hiçbir hesabımı kullanamıyorum doğru düzgün. Facebook'a girsem karşımda o, Instagram'daki fotoğraflara baksam karşımda yine o. Beni öldürmekle tehdit ediyor inanabiliyor musun? Nerden bilebilirdim ki böyle bir şey yapacağımı. Ah geri zekâlı kafam. Annem demişti ama "Bu kızla arkadaş olma! Gözüm kesmiyor." diye. Kaç kez evimize geldi, yemek yedik birlikte, ödevlerini yaptım. Ne kadar iğrenç biriymiş! Hele o yanındaki kızlar yok mu...

18 Aralık 2019

4. Etkinlik

Öğrenciler mağdur-zorba-anne-öğretmen biçiminde sayarlar ve aynı sözcükleri söyleyenler grup olurlar. Gruplara renkli kalemler, pastel boyalar ve büyük karton kâğıtlar verilir. Gruplar, kartonlara dört kişinin portrelerini çizerler, kişilerle ilgili bilgileri verirler (Kaç yaşında? Fiziksel ve kişilik özellikleri neler? Neler yapmaktan hoşlanır?).

1. Grup: S (Zorbalığa maruz kalan)

2. Grup: Siber zorbalık yapan

3. Grup: S'nin annesi

4. Grup: Rehber öğretmen

Portreler çizildikten sonra duvara asılır ve her grup portresini çizdiği kişiyi tanıtır.

5. Etkinlik (Donuk imge)

Drama eğitimci "S ilk kez nasıl siber zorbalığa uğramış olabilir? Neredeydi? Yanında kim ya da kimler vardı?" bir düşünelim yönergesini verir.

Bir süre sonra öğrenciler mekânda yürümeye başlarlar. Drama eğitimci "S'nin evini düşünelim. İlk kez zorbalığa uğradığı anı. Zorbaca davranışta bulunan kişi ona nasıl ulaşmış? Telefon mu etmiş, mesaj mı atmış, Facebook, Instagram ya da farklı bir sosyal medya hesabından ileti mi göndermiş? S'nin evindeki eşyaları düşünelim ve kendimizi hazır hissettiğimizde bir eşyanın/nesnenin

formunu alalım!" yönergesini verir. Drama eğitmeninin işaret ettiği öğrenci önce hangi nesne olduğunu S'nin siber zorbalığa uğradığı anda ne hissettiğini ne yaptığını birkaç sözcükle ifade eder (Örnek: Ben S'nin ders çalıştığı masayım. S şu anda oldukça kaygılı.).

Bir süre sonra öğrencilere kalem ve kâğıt verilir. Her öğrenci elindeki kâğıda zorbalık yapan kişi ve S arasında geçen ilk konuşmayı ya da zorbalık yapan kişinin S'ye ulaştığı ilk anı ifade eden metni yazar (Örnek: Cep telefonu mesajı: *-Nasıl sakı kafalı? - İyi misin sen? Neler söylüyorsun böyle!*).

6. Etkinlik (Mekân çizimi)

Öğrenciler 1-2-3 biçiminde sayarlar. Aynı rakamı söyleyenler grup olurlar. Drama eğitmeni "S'nin evini merak ediyor musunuz? Nasıl bir evde yaşıyor? Nasıl bir odası var? Odayı kardeşiyle mi paylaşıyor yoksa yalnız mı? Bu sorulara yanıt bulmak için gelin her beraber S'nin evini tasarlayalım!" yönergesini verir. Gruplara bant, tahta kalemi, gazete, karton kâğıtlar ve gerekli diğer malzemeler verilir. Gruplar aşağıdaki biçimde mekânı tasarlar:

1. *Grup:* S'nin odası

2. *Grup:* Oturma odası (salon)

3. *Grup:* Mutfak

Drama eğitmeni "S'nin yaşadığı evi tasarlarlarken lütfen odalarda neler bulunduğunu aramızda konuşalım. Televizyon var mı? Varsa hangi büyüklükte? Yemeği mutfakta mı yiyorlar yoksa salonda mı? S ödevlerini nerede yapıyor? Odasında bilgisayar var mı yoksa bilgisayar salonda ortak kullanımda mı? sorularına yanıtlar arayalım!" yönergesini verir.

7. Etkinlik

Gruplar tasarladıkları yerde dururlar. Drama eğitmeni "Lütfen gruplar buldukları odada gerçekleştirilen eylemle ilgili aşağıdaki durumu canlandırın!" yönergesini verir.

1. *Grup:* S'nin odası: S birkaç arkadaşını ders çalışmak için eve çağırmıştır. Konu uğradığı siber zorbalığa gelir.

2. *Grup:* Oturma odası: S ailesiyle televizyon izlerken telefonuna bir mesaj gelir. S'nin yüzü birdenbire kaygılı bir hal alır.

3. *Grup:* Mutfak: Annesi S'ye son zamanlardaki durumunu sorar, S annesine anlatmak ister ancak hep siber zorbanın tehditlerini anımsar.

8. Etkinlik

Sınıftaki arkadaşlarının çoğu S'nin başına gelen şeyi bilmektedir. Drama eğitmeni sınıftaki öğrencilerden birinin rolüne girer ve "Dün akşam S ile ilgili yazılanları okudunuz mu?" diyerek öğrenciler arasında dolaşarak konuşmaya başlar. Öğrenciler arasında küçük gruplarla başlayan konuşma tüm sınıfa yayılır ve S'nin içinde bulunduğu durum ile ilgili konuşulur. Bir süre sonra konuşan gruplar (ikili, üçlü ya da dördü) aralarındaki konuşmayı yüksek sesle diğer gruplarla paylaşırlar.

9. Etkinlik

S büyük bir çatışma yaşamaktadır. Başına gelen şeyi ailesine söyleyip söylememek arasında kalır. Bir yandan söyleyip rahatlamak ve onlardan destek almak ister ancak söylediğinde ailesinin kendisine çok kızacağını ve artık telefon, bilgisayar kullanmasına izin vermeyeceklerini, belki de okuldan alacaklarını düşünür. Kendisine zorbalık yapan kişinin tehditleri de hiç aklından çıkmaz.

Öğrenciler iki sıra biçiminde karşılıklı sıra olurlar. Öğrencilerden biri S rolüne girer ve oluşan koridorun başına geçer. S, sırayla öğrencilerin yanına gider. Her öğrenci S'ye bu durumu ailesine anlatması ya da anlatmaması yönünde düşüncelerini söyler. Düşüncelerini söyleyen öğrenciler aynı zamanda bunun nedenini de açıklayabilirler. S koridorun sonuna geldiğinde kararını verir.

10. Etkinlik

Öğrenciler dört gruba ayrılırlar. Gruplar aşağıdaki durumları doğaçlarlar.

1. Grup: S annesiyle ve babasıyla uğradığı siber zorbalığı konuşmaya karar verir. Bir akşam yemeği sırasında konuşmaya başlar.

2. Grup: S'nin annesi ve babası okula gelip okul müdürüyle konuşmaya karar verirler. Okul müdürünün odasında anne, baba, okul müdürü ve rehber öğretmen vardır.

3. Grup: S'nin annesi ve babası siber zorbalığı uygulayan öğrencinin ailesiyle konuşmaya karar verirler. Bir gün okulda rehber öğretmenin odasında buluşurlar.

4. Grup: Okul müdürü ve müdür yardımcılar okuldaki siber zorbalık vakaları konusunda müdürün odasında konuşurlar.

C-Değerlendirme**11. Etkinlik**

S günlüğünü ve en sevdiği kalemını alır, çalışma masasına oturur ve bu süreçte okulunun, ailesinin, arkadaşlarının etkisinden söz ederek yazmaya başlar. Öğrencilere kalem ve kâğıt verilir. Öğrenciler S rolünde günlüğün son sayfasını yazarlar. İstekli öğrenciler günlüğe yazılanları okur.